

Centrum voor de Geschiedenis van Migranten

Working Paper 5

Arbeidsmigrant of vluchteling?

**Achtergronden van de Spaanse migratie naar Nederland, 1960-
1980**

Sjoerd Klaas Olfers

CGM Working paper 5

ISSN 1389-6466

Copyright: 2004 Sjoerd Klaas Olfers/ CGM

Amsterdam 2004

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De working papers van het Centrum voor Geschiedenis van Migranten staan onder redactie van: dr. A. Böcker, dr. C. van Eijl en dr. W. Willems.

Met deze reeks wil het CGM publicatie van onderzoek op het terrein van historische migratiestudies stimuleren. Het doel van de papers is in de eerste plaats het uitlokken van reacties op lopend onderzoek.

Nadere informatie en bestelling bij:
dr. Corrie van Eijl (c.j.vaneijl@uva.nl)
website: www.iisg.nl/cgm

In deze reeks zijn reeds verschenen:

1. Leo Lucassen en Floris Vermeulen, *Immigranten en lokale arbeidsmarkt. Vreemdelingen in Den Haag, Leiden, Deventer en Alkmaar (1920-1940)* ISSN 1389-6466 (Amsterdam 1999).
2. Frank Suurenbroek, *Binnenlandse migratie naar en uit Amsterdam (1870-1890)* ISSN 1389-6466 (Amsterdam 2001).
3. Jan Lucassen, *Immigranten in Holland 1600 - 1800. Een kwantitatieve benadering.* ISSN 1389-6466 (Amsterdam 2002).
4. Clé Lesger, *Noord-Hollanders in beweging. Economische ontwikkeling en binnenlandse migratie, ca. 1800-1930* (Amsterdam 2003).

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	3
1. Spanje na de Spaanse burgeroorlog	5
1.1 Economische ontwikkelingen	5
1.2 Politieke ontwikkelingen	7
1.3 De invloed van de katholieke kerk	9
2. De komst van de Spaanse arbeiders naar Nederland	11
2.1 Nederlandse wervingsacties in Spanje, 1961-1974	11
2.2 Aantallen Spaanse immigranten in Nederland, 1961-1981	15
2.3 Migratiemotieven	17
2.4 Politieke vluchtelingen onder de Spaanse arbeiders in Nederland	19
3. De Spaanse politieke kwestie in Nederland	25
3.1 De rol van ambassades en consulaten	25
3.2 Controle op de Casa's	29
3.3 Priesters en zielzorgers	32
3.4 Antifranquistische Spanjaarden in Nederland: de UGT-Holanda	36
4. Tot Besluit	40
Bijlagen:	
1. Demografische gegevens over de Spanjaarden in Nederland	42
2. Vrijtijdsbesteding van Spanjaarden	44
3. Spaanstalige publicaties in Nederland (vanaf 1945)	47
Lijst van gebruikte afkortingen	52
Bronnen en literatuur	53

INLEIDING

In de jaren zestig en zeventig kwamen enkele tienduizenden Spanjaarden naar Nederland om als gastarbeider in fabrieken te werken. De economische opgang in de jaren zestig en zeventig leidde tot sterke tekorten op de arbeidsmarkt, waardoor het Nederlandse bedrijfsleven zich genoodzaakt zag arbeiders in het buitenland te werven. De Spanjaarden, die in hun eigen land weinig mogelijkheden zagen om vooruit te komen, wilden aan de andere kant graag in Nederland werken. Betekent dit daarom dat we de Spanjaarden louter als economische migranten kunnen zien?

Migratiemotieven blijken vaak moeilijk te definiëren, niet alleen omdat economische en politieke motieven veelal nauw met elkaar zijn verweven, maar ook omdat een door migranten zelf opgegeven migratiemotief niet altijd het 'ware' of het enige motief hoeft te zijn. Een zogenaamd politiek vluchteling kan bijvoorbeeld vooral uit economische motieven zijn gevlucht, maar dit niet kenbaar maken om de kans op verblijfsstatus niet te verkleinen.¹ In zijn studie *Migranten en boeren* (1978) signaleerde Anton Hoogveld al dat door migranten opgegeven migratiemotieven vaak een 'bewuste camouflage zijn of een onbewuste stereotypering van de werkelijke beweegredenen van mensen om uit hun woonplaats weg te trekken'.² Hoogveld nam daarom niet de door migranten opgegeven motieven als uitgangspunt, maar probeerde migratiemotieven te achterhalen door onderzoek naar materiële omstandigheden in het herkomstgebied en naar wat hij noemt 'historisch gegroeide situaties', zoals de politieke en sociale omstandigheden. Vervolgens bepaalde hij de invloed van deze factoren op het lot van de individuen.

Hoewel Hoogveld waarschijnlijk terecht vraagt tekenen zet bij de door migranten opgegeven migratiemotieven, schakelt hij op deze manier de migrant uit als bron of leidraad voor het onderzoek naar migratiemotieven. Ook al hoeven de door migranten opgegeven motieven niet de belangrijkste of enige motieven te zijn, ze laten wel zien welk beeld er over migratie bestaat bij migranten zelf. In deze studie zal de visie van Spaanse 'gastarbeiders' op hun motieven om naar Nederland te komen dan ook als uitgangspunt worden genomen. Nader onderzoek van de sociale en politiek omgeving van de migranten in het land van herkomst en in Nederland dient vervolgens om te laten zien dat wellicht ook andere aspecten een rol speelden in de beslissing om te migreren.

Spanjaarden kwamen tussen 1961 en 1974 via wervingsacties van Nederlandse bedrijven als 'gastarbeiders' naar Nederland en zijn daardoor altijd als economische migranten

---

¹ Lucassen en Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders*, 47.

² Hoogveld, *Migranten en Boeren in Iznar*, 182.

beschouwd. Ook Spaanse migranten zelf gaven met name economische omstandigheden als reden voor hun komst naar Nederland.³ Door de sterke nadruk op Spaanse migranten als 'gastarbeiders' blijven eventuele politieke motieven op de achtergrond. De toenmalige politieke en sociaal-culturele situatie in Spanje geeft echter alle aanleiding om te veronderstellen dat politieke motieven misschien belangrijker waren dan op het eerste gezicht uit de interviews naar voren komt.

Om meer inzicht te krijgen in de achtergronden bij de Spaanse uittocht in de jaren zestig en zeventig is het zinvol om kritisch te kijken naar de omstandigheden in het herkomstgebied van de Spaanse gastarbeiders en naar hun vestigingsproces in Nederland. Het eerste hoofdstuk gaat daarom in op de economische, politieke en sociale verhoudingen in Spanje. Wat was de rol van de overheid en de kerk, hoe streng was de politieke en sociale controle? Vervolgens besteed ik aandacht aan het wervingsproces en aan de verhouding tussen politieke en sociale omstandigheden in Spanje en de ontwikkeling van de aantallen Spanjaarden in Nederland.

Voor een inschatting van het belang van meer politiek getinte migratiemotieven vormt daarnaast de houding van Spaanse gastarbeiders tegenover vertegenwoordigers van de Spaanse regering in Nederland een interessante leidraad. Waren er spanningen en hoe ontstonden die? Tot slot is uiteraard de politisering van Spaanse gastarbeiders in Nederland van belang. De Spanjaarden maakten kennis met politieke vrijheid, persvrijheid en een vrije vakvereniging, terwijl zij in Nederland en andere West-Europese landen, op het eerste gezicht weinig te vrezen hadden van het Franco regime. Voor het regime bestond hierdoor het gevaar dat een deel van de vertrokken Spanjaarden zich in het buitenland zouden ontwikkelen tot een zogenaamde 'progressieve voorhoede'.⁴ In welke mate waren de Spaanse gastarbeiders in Nederland politiek georiënteerd en namen zij deel aan politieke actie tegen het Franco regime?

In het onderzoek is gebruik gemaakt van archieven van Nederlandse ministeries en van sociaal-maatschappelijke organisaties die in Nederland actief waren ter ondersteuning van de (Spaanse) gastarbeiders, zoals de stichting Peregrinus uit de IJmond. Een zeer belangrijke bron is het archief van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) dat in de jaren zeventig een eigen commissie voor de Spaanse leden bezat. Daarnaast zijn voor het onderzoek interviews gehouden met mensen die betrokken waren bij het charitatieve werk, alsmede met enkele Spanjaarden die als gastarbeider naar Nederland kwamen.

---

³ Geyer, *Buitenlandse arbeidskrachten*, 9.

⁴ Zie: Tinnemans, *Een gouden armband*, 96.

1. SPANJE NA DE SPAANSE BURGEROORLOG

Spaanse migranten vertrokken naar Nederland in een periode waarin het Franco regime in Spanje de dienst uitmaakte, een regime dat leidde tot armoede onder de boerenbevolking en tot politieke repressie. Voor een beter begrip van de omstandigheden waarin de duizenden latere gastarbeiders opgroeiden en hun land verlieten, wordt allereerst een overzicht gegeven van de economische, politieke en sociaal-culturele ontwikkelingen na de Spaanse burgeroorlog.

1.1 Economische ontwikkelingen

Het Spanje van Franco was een rechtsautoritaire staat en zou dit tot de dood van Franco in 1975 blijven, al veranderde het politieke en economische gezicht danig in de loop der jaren. Spanje was een zogenaamde 'Entwicklungsdictatur' waarbij de politieke en economische ontwikkeling onlosmakelijk met elkaar verbonden waren.⁵

De eerste jaren van het Franco bewind kenmerkten zich door autarkie als gevolg van het internationale isolement. Het accent lag op het herstel van het archaïsche landbouwsysteem, terwijl dat juist de aanleiding had gevormd voor de anarchistische en communistische strijd. In de praktijk verkeerde Spanje in een soort 'staat van beleg'. Er was een constante stroom van propaganda die het platteland en zijn traditionele normen en waarden verheerlijkte en bovenal was er een waas van intimidatie en fysiek geweld, gekoppeld aan een sterke beperking van de mobiliteit van de landarbeiders. Men dwong landloze boeren onder slechte omstandigheden en tegen lage lonen te werken op de landerijen van de grootgrondbezitters, die daarmee de arbeidsmarkt weer controleerden.⁶ Vooral in het noordwesten, westen en zuidwesten van Spanje werd een hard beleid gevoerd. De vele landloze boeren in die streken hadden tijdens de Republiek hoop gekregen op verbetering van hun positie door de collectivisaties en waren tijdens de burgeroorlog enige tijd autonoom geweest.⁷

Vanaf 1951 verdween het streven naar autarkie naar de achtergrond en kwam meer aandacht voor industrialisatie. Dat ging gepaard met liberalisering van het economische leven, met het doel om makkelijker buitenlandse hulp voor de industrialisatie te krijgen. Hierdoor verminderden de sociale spanningen, die dreigden in een volksopstand tegen het regime te ontaarden. Een voorbode daarvan was de staking in Barcelona in 1951, waaraan 300.000 arbeiders deelnamen die vervolgens door de politie uiteengeslagen werden.⁸

---

⁵ Term van: Von Beyme, *Von Faschismus zur Entwicklungsdictatur*, 129.

⁶ Hoogveld, *Migranten en Boeren in Andalusië*, 196-197.

⁷ Sevilla-Guzman, *The peasantry and the Franco-regime*, 103-104.

⁸ Sapelli, *Southern Europe since 1945*, 132.

Dat leidde direct tot een economisch ontwikkelingsprogramma met een open economie in plaats van autarkie, vrije marktwerking in plaats van interventionisme, privé-initiatief in plaats van 'etatisme' en tot slot orthodox management van de publieke sector.⁹ Het regime accepteerde hiermee de afhankelijkheid van het buitenland voor de import van grondstoffen en opende daarmee de voorheen afgesloten grenzen. Het nieuwe liberaliseringsbeleid boekte een aantal belangrijke successen. Zo daalden de gegarandeerde prijzen voor voedsel en andere consumptiegoederen, verdween de zwarte markt en groeide de industrie gestaag. In 1953 evenaarde Spanje het peil van het vooroorlogse BNP en de industriële productie.¹⁰ De koopkracht van de gewone Spanjaard bleef echter laag. Het regime deed nauwelijks pogingen om de problematiek van de landloze en kleine boeren op te lossen. Wel ontstonden eind 1952 initiatieven voor herverkaveling en irrigatieprojecten. Een aantal landloze boeren in Castilië werd hiermee inderdaad geholpen, maar het bleek een druppel op een gloeiende plaat. In de praktijk werd de positie van grootgrondbezitters zelfs versterkt omdat ze meer geïrrigeerd land kregen voor kolonisatieprojecten en hun machtspositie op de lokale arbeidsmarkt onaangetast bleef.¹¹ Om de koopkracht te verbeteren werden per decreet in 1954 de lonen verhoogd. Dat leidde tot meer inflatie; een nieuwe loonsverhoging met 50 procent in 1956 had dezelfde inflatoire gevolgen. De inflatiespiraal leidde uiteindelijk tot de grote sociale onrust met grote stakingsgolven in februari en maart 1958.

Met de lancering van het zogenaamde 'Plan de Estabilización' in maart 1959 kwam Spanje terecht in een nieuwe moderniseringsfase, het 'agrarisch neo-kapitalisme'. De ontwikkeling van de toeristenindustrie moest de broodnodige buitenlandse valuta binnenbrengen, daarnaast was in het stabilisatieplan een sleutelpositie weggelegd voor de intra-Europese migratie. Tot die tijd werd migratie vanuit het platteland bewust gefrustreerd, enerzijds om het arbeidsaanbod voor de landbouw op peil te houden, anderzijds vanwege het gevaar dat de bevolking in de anonimiteit van de stad een politiek bewustzijn ontwikkelde. Vanaf eind jaren vijftig bleek het arbeidsoverschot echter zeer bruikbaar voor de zich ontwikkelende industriële sector en voerde het regime een bewuste migratiepolitiek. Versoepeling van de beperkingen, zoals het afschaffen van tot dan toe verplichte reisdocumenten en propaganda over de mogelijkheden in de stad, haalde men het plattelandsproletariaat naar de stad.¹² De nieuwe migratiepolitiek werd al snel door haar eigen succes ingehaald. Het platteland stroomde leeg en een snelle arbeidsbesparende mechanisatie kwam op gang. De steden konden niet alle landarbeiders opnemen en door de steeds verder afnemende werkgelegen-

---

⁹ Esteban, *The economic policy of Francoism*, 94.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Mansvelt Beck, *Patronen van geografische arbeidsmobiliteit*, 216.

heid kwamen de achtergebleven landarbeiders in de problemen. Arbeidsmigratie naar het buitenland werd gezien als oplossing van het probleem: daardoor zou niet alleen het surplus verminderen, maar tevens konden de deviezen van migranten bijdragen aan de *spin-off* van de Spaanse economie. Dat bleek een succesformule want alleen al in 1964 stuurden migranten vanuit West-Europa ruim 380 miljoen dollar naar hun familie in Spanje.¹³

1. 2 Politieke ontwikkelingen

Hoewel Spanje in economisch opzicht moderniseerde bleef het in politiek opzicht een rechts autoritaire dictatuur, met een belangrijke rol voor het leger. Dit regime zou, met uitzondering van enkele grote stakingen, gedurende veertig jaar nauwelijks worden bedreigd.¹⁴

De oppositie had direct na de Spaanse burgeroorlog zware klappen gekregen. In een poging om de anarchistische en communistische invloeden uit te bannen werd iedereen die aan de kant van de Republiek had gevochten naar het buitenland verdreven of gevangen gezet.

Ongeveer 450.000 mensen vluchtten in het eerste jaar na het einde van de Spaanse burgeroorlog, waarvan 95 procent naar Frankrijk trok. Bijna 200.000 mensen (10% van de beroepsbevolking) zat in 1939 gevangen als gevolg van de burgeroorlog. Dit aantal nam langzamerhand af tot 124.000 in 1942 en uiteindelijk tot 30.000 in 1950.¹⁵ De oppositie in exil was echter te verdeeld om een sterk blok te vormen tegen Franco, vooral door de Koude oorlog die communisten en de sociaal-democraten ver uitéén dreef.¹⁶

Pas vanaf de jaren vijftig ontstond langzamerhand een nieuwe linkse oppositie, gevormd door jongeren die opgroeiden in de donkerste dagen van het regime, maar die de burgeroorlog zelf niet bewust hadden meegemaakt. Het eerste politieke bewustzijn ontstond op de universiteiten waar studenten zich verzetten tegen de grote invloed van de katholieke kerk in het onderwijs en tegen de sterke corruptie van de studentenvakbond *Sindicato Español Universitario* (SEU). Dat was opmerkelijk aangezien deze studenten voor het overgrote deel afkomstig waren uit de midden en hogere klassen, waar ouders het zich konden veroorloven om hun kinderen te laten studeren.¹⁷

De studenten radicaliseerden in 1956, toen bleek dat het regime de onderwijsstructuur niet wilde veranderen. In Barcelona en Madrid eindigden omvangrijke studentenprotesten tegen de SEU in een bloedbad, maar zij leidden uiteindelijk wel tot een aantal veranderingen. Zo werd de SEU gereorganiseerd, kwamen er vertegenwoordigende studentenraden (*consejos de*

---

¹² Payne, *Franco's Spain*, 115.

¹³ Gregory, *La odisea Andaluza*, 122.

¹⁴ Payne, *Franco's Spain*, 67.

¹⁵ Tusell, *Manual de historia de España*, 579-580.

¹⁶ Preston, *The anti-Francoist opposition*, 129;138.

curso) en ontstond ruimte voor het oprichten van eigen theatergroepen. Daarnaast was er een experiment met vakantiewerk voor studenten in mijnen, fabrieken en in de landbouw. Toen duidelijk werd dat politiek bewuste studenten maar al te graag hun ideeën verkondigden tijdens hun verblijf en dat zij radicaliseerden door de kennismaking met de arbeids- en levensomstandigheden van (land)-arbeiders, werd dit experiment opgedoekt.¹⁸

Ondanks het stakingsverbod en de repressie tegen de studenten lieten ook de leeftijdsgenoten in de fabrieken langzamerhand meer van zich horen. In 1958 waren de eerste grote stakingen in Barcelona, waaraan zowel arbeiders als studenten meededen. In april 1962 was de deelname van de nieuwe generatie veel massaler en een stakingsgolf legde het openbare leven enkele maanden zo goed als plat. Deze stakingen begonnen onder de mijnarbeiders in Asturië naar aanleiding van het ontslag van een grote groep werknemers (35% van het totaal) omdat de onrendabele mijnen de concurrentie met het buitenland niet aankonden. Het Franco-regime trad hard op, honderden stakers werden opgepakt en gevangengenomen, en de mijnen en ook veel fabrieken waar was gestaakt werd, werden gesloten.

De gematigde (christen-democratische) oppositie in Spanje kreeg na 1962 wat meer speelruimte met de bedoeling de linkse oppositie de wind uit de zeilen te halen. Zo werden de arbeidsraden (*Comisiones Obreras*) die legale katholieke arbeidersorganisaties als de *Hermanadas Obreras Acción Católica* (HOAC) tijdens de stakingen van 1962 in verschillende fabrieken oprichtten (tijdelijk) gedoogd. De invoering van de 'organieke wetten' in 1967 moest Spanje eveneens een democratischer aanzien geven. Voor het eerst sinds de burgeroorlog kreeg Spanje weer een premier en rechtstreekse verkiezingen voor de honderd afgevaardigden (twee uit elke provincie) in de *Cortes* (Spaanse Parlement). Tot slot kwamen er vrije verkiezingen voor de vertegenwoordiging in de staatsvakbond.¹⁹

De repressie van linkse groeperingen of personen bleef echter gehandhaafd en onder geen beding werden politieke organisaties als de PSOE, UGT of PCE-ML (de binnenlandse afdeling van de PCE) gelegaliseerd. In 1967 werden de arbeidsraden juist weer officieel verboden, omdat zij te zeer in marxistisch vaarwater terecht waren gekomen. De aanhoudende repressie was voor een aantal extreemlinkse groepen aanleiding om het regime gewapenderhand te bestrijden. De meest bekende zijn: de ETA (Euskadi ta Askatasuna), opgericht in 1956, de FRAP (Frente Revolucionario Anti-Fascista y Patriota), opgericht in 1971 en de Primero de Mayo-groep, opgericht in 1966.²⁰

---

¹⁷ Giner, *Power, freedom and social change in the Spanish university*, 189-190.

¹⁸ Idem, 192.

¹⁹ Payne, *Franco's Spain*, 125-126.

1.3 De invloed van de katholieke kerk

De kerk had altijd een prominente rol gespeeld in Spanje maar de macht van de kerk was afgenomen in de periode dat de linkse republikeinen de dienst uitmaakten. Na zijn overwinning herstelde Franco de machtspositie van de kerk, waarmee ze werd beloond voor haar steun in de burgeroorlog. Zo had Enrique Plá y Deniel, de bisschop van Salamanca, Franco onderdak aangeboden toen deze in september 1936 de stad binnentrok. Hiervoor werd hij in 1941 beloond met zijn benoeming tot de nieuwe primaat van Spanje, een positie die hij tot zijn dood in 1968 bekleedde.²¹

Met de ondertekening van het concordaat met het Vaticaan in 1953 werd het katholicisme tot officiële staatsgodsdienst uitgeroepen, waarmee kerkelijke instanties nog meer greep kregen op het onderwijs. De benoeming van lagere clerus en hulpbisschoppen kwam in handen van het Vaticaan, waardoor de positie van de katholieke kerk nog sterker werd. Franco behield weliswaar het recht om bisschoppen en aartsbisschoppen te benoemen, maar in ruil daarvoor kreeg de kerk een riant financiële vergoeding.²²

De kerk verzorgde het onderwijs op de lagere en middelbare scholen. Kerkgang en godsdienstonderwijs vormden een verplicht onderdeel waardoor Spanjaarden het katholicisme met de paplepel kregen ingegoten. De kerk bemoeide zich ook heel direct met het dagelijks leven van de volwassen Spanjaarden. Alle huwelijken werden verplicht ingezegend door de kerk, alle kinderen verplicht gedoopt en ook werklozen waren aangewezen op de kerk voor het verkrijgen van steun. De kerk bepaalde het 'ritme der vrije dagen' en stond op de bres voor de handhaving van bestaande gezagsverhoudingen. Vooral de plaatselijke priester had een belangrijke functie in het sociale leven van de gemeenschap. Hij was de raadsman van het dorp, maar bleek in de praktijk meestal niet de grootste voorvechter van sociale rechtvaardigheid en verdedigde vooral het gezag van ouders en staat. Hij was tevens degene die alle ceremoniële handelingen verrichtte bij geboorte, overlijden of huwelijk. Tot slot was zijn steun onmisbaar bij het verkrijgen van een bewijs van goed gedrag dat men tot midden jaren vijftig nodig had om een reisdocument te bemachtigen. De kerk, met de lokale priesters, had op die manier een belangrijke rol bij de uitoefening van de sociale controle en was vooral op het platteland een instituut waar men er niet omheen kon.²³

De formele machtspositie van de kerk bleef tot het einde van het Franco-regime vrijwel gehandhaafd, maar in de loop van de jaren zestig en zeventig raakte de kerk zijn greep op de Spaanse burgers kwijt. Door het openen van de grenzen kwamen miljoenen toeristen het

---

²⁰ Preston, *The anti-Francoist opposition: the longmarch to unity*, 151-152.

²¹ Norman Cooper, *The Church: From crusade to Christianity*, 51.

²² Cooper, *The Church: From crusade to Christianity*, 55.

land binnen, terwijl tegelijkertijd duizenden Spaanse migranten het land verlieten.²⁴ De snelle leegloop van de kerken was voor progressieve geestelijken reden om aan te dringen op hervormingen binnen de kerk en vooral om te pleiten voor een grotere aandacht van de kerk voor sociale misstanden. Men borduurde hierbij voort op de kritiek in de jaren vijftig vanuit katholieke arbeidersorganisaties als de HOAC. Linkse (vooral Baskische) priesters kozen al in de crisis van 1956 en 1958 partij voor de arbeiders, gesteund door het concordaat van 1953 dat 'vrijheid van Katholieke Actie' bepleitte. Dat hield in dat er verenigingen mochten worden opgericht mits deze zich maar hielden aan de sociale leer van de pauselijke encyclieken. Uit angst voor problemen met het Vaticaan durfde het regime de genoemde organisatie en de acties van priesters niet echt te verbieden. De progressieve geestelijken vonden in de jaren zestig steun bij paus Johannes XXIII die zich uitsprak vóór eerbiediging van de mensenrechten zoals het recht van organisatie. De progressieve priesters beschouwden het tweede Vaticaanse Concilie (1962) als een steun in de rug. Dat concilie resulteerde in 1965 in nieuwe encyclieken (*Dignitatis Humanae* en *Gaudium et Spes*) die voor katholieke begrippen vrij progressief waren door de nadruk op het recht van vrije vertegenwoordiging en vrijheid van meningsuiting.²⁵

Linkse priesters hadden dan wel de paus aan hun zijde, maar de bisschoppen stelden zich conservatiever op en excommuniceerden rebelse priesters. Zo werden in 1966 HOAC-leden uit het bisdom gezet die een manifest ondertekenden met de oproep om bij het referendum tegen de organieke wetten te stemmen. Pas in 1970, met het proces tegen zestien Baskische nationalistenvrijwilligers, waaronder twee priesters die tot twaalf en vijftien jaar cel werden veroordeeld, keerden de bisschoppen zich openlijk tegen het regime.

Ondanks de bekoelde relatie tussen de kerkelijke instanties en het regime in de jaren zestig en zeventig resulteerde de eeuwenlange machtspositie van de kerk bij velen in een hartgrondige afkeer tegen het instituut kerk. Nederlandse aalmoezeniers verwoordden deze houding bij de Spaanse migranten in 1970 als volgt:

Een van de meest karakteristieke trekken van de Spaanse arbeider is zijn latent of manifest anti-clericalisme. Hiervoor zijn diverse redenen: de dominante rol van de clerus in het verleden en het heden zowel in het maatschappelijke als het religieuze leven - de bittere ervaringen met vele priesters in de burgeroorlog - het feit dat de clerus betaald wordt door de staat en anderzijds tot voor kort geld inde voor religieuze diensten - de politieke machtspositie van de hoge geestelijkheid - de weinig duidelijke houding van de kerk in geval van sociale conflicten - ten slotte het feit dat het regime steeds weer een beroep doet op God en de kerk ter verdediging van zijn handelswijze.²⁶

---

²³ Hoogveld, *Migranten en Boeren in Andalusie*, 35.

²⁴ Cooper, *The Church: From crusade to Christianity*, 60.

²⁵ Idem, 57, 63.

²⁶ IISG, Archief Peregrinus, inv.nr. (doos) 4 map, Rapport aalmoezeniers Spaanse emigranten, 11-10- 1970, 4.

2. DE KOMST VAN DE SPAANSE ARBEIDERS NAAR NEDERLAND

In het vorige hoofdstuk zagen we hoe Spanje onder het Franco-regime langzamerhand veranderde van een land dat streefde naar autarkie in een land met open grenzen, vooral om de export van arbeid te bevorderen. De sociaal-politieke structuur bleef tijdens de dictatuur echter vrijwel onveranderd. In het nu volgende hoofdstuk staan de Spaanse migranten zelf centraal. Hoeveel Spanjaarden kwamen naar Nederland? Waar kwamen ze vandaan en waarom besloten ze hun land te verlaten?

2.1 Nederlandse wervingsacties in Spanje, 1961 - 1974

De eerste groepen gastarbeiders die door het Nederlandse bedrijfsleven werden geworven kwamen uit Italië, het land waarmee Nederland al een langere wervingstraditie had. Zo werkten er in de jaren dertig Italiaanse arbeiders in de Limburgse mijnen, waar zij tussen 1949-1950 en 1955-1957 opnieuw werden aangetrokken. In 1955 volgde de werving van Italianen door Nederlandse metaalbedrijven, verenigd in de Federatie van Werkgeversvakverenigingen in de Metaalindustrie.²⁷

Het Nederlandse bedrijfsleven wierf aanvankelijk op eigen initiatief in Italië, maar toen het aantal migranten groter werd en ook de instroom van migranten die op eigen initiatief naar Nederland kwamen toenam, nam de overheid maatregelen.²⁸ Deze overheidsbemoediging kreeg gestalte in bilaterale wervingsakkoorden, met afspraken over de wervingsprocedure, de leeftijd van de arbeiders en de rechten en plichten van arbeiders, het Nederlandse bedrijfsleven en de beide overheden. Het eerste wervingsakkoord werd met Italië gesloten op 6 augustus 1960, waarna al snel het wervingsakkoord met Spanje volgde op 8 april 1961.²⁹ De wervingsprocedure in Spanje week af van die in Italië, waar de werving werd verricht door het 'Nederlandse Selectiecentrum' van het Rijksarbeidsbureau (RAB) in Milaan. Italiaanse arbeiders die in Nederland wilden werken konden zich daar aanmelden en werden vervolgens verdeeld over de Nederlandse bedrijven die een aanvraag voor buitenlandse arbeiders hadden ingediend. In Spanje daarentegen rekruteerden kleine teams uit het bedrijfsleven zelf arbeidskrachten, onder toezicht van vertegenwoordigers van het RAB en uitsluitend in door de Spaanse regering aangewezen gebieden. Spaanse arbeiders konden zich inschrijven bij plaatselijke Spaanse emigratiecentra en werden opgeroepen als een buitenlands bedrijf personeel zocht. Vertegenwoordigers van die bedrijven maakten

---

²⁷ Van Elteren, *Staal en arbeid*, 774.

²⁸ Zegers de Beijl, '*Porque es mi tierra!*', 20.

²⁹ Van Elteren, *Staal en arbeid*, 814.

vervolgens een selectie uit deze arbeiders, in samenspraak met het RAB, en geselecteerden kregen daarna een oproep om naar Madrid te komen, en de daadwerkelijk gecontracteerde arbeiders werden met de trein naar Nederland vervoerd.³⁰

Deze werkwijze leidde regelmatig tot grieven vanuit het bedrijfsleven omdat de procedure veel te traag was. Het duurde lang voor een aanvraag werd ingewilligd en nog langer voordat de geworven arbeider uiteindelijk naar Nederland mocht vertrekken. De hele procedure - het 'onderzoek naar beschikbaarheid', de wervingsacties en voorlichtingsdagen, de selectie, het in orde maken van de documenten en de reis zelf - duurde circa 74 dagen.³¹ De Spaanse overheid voerde aan dat het zo veel tijd kostte omdat Spanje haar onderdanen zo goed mogelijk wilde beschermen tegen uitbuiting. Vandaar ook dat het wervingstraktaat bepaalde dat aanvragen uit Nederland specifieke gegevens moesten bevatten over de aard en duur van het werk, het bruto- en nettosalaris, de arbeidsvoorwaarden en de huisvesting en voeding van de arbeiders. In hetzelfde traktaat was opgenomen dat het Nederlandse bedrijf het Spaanse consulaat lijsten moest sturen met alle eerste adressen van de arbeiders die in het kader van de wervingsovereenkomst waren aangekomen.³²

De selectie van de arbeiders was daarmee grotendeels in handen van Spaanse overheidsinstanties. Zij stelden de beschikbaarheid van Spaanse kandidaten vast, keurden ze op hun gezondheidstoestand, vakbekwaamheid en politieke betrouwbaarheid. Zij selecteerden geen arbeiders die een strafblad hadden of bekend waren vanwege hun 'slechte morele of maatschappelijke gedrag'.³³ In de praktijk stelden de selecties en keuringen niet veel voor en Nederlandse bedrijven klaagden regelmatig over de 'kwaliteit' van de arbeiders. Zo zochten metaalbedrijven vooral naar geschoolde machinebankwerkers, maar die bleken tijdens de wervingsbijeenkomsten zelden te zijn opgeroepen. Arbeiders die wel de nodige papieren hadden, bleken naar Nederlandse maatstaven vaak te laag geschoold.³⁴ De lage scholingsgraad van de Spaanse arbeiders was het resultaat van het beleid van de Spaanse overheid om een *braindrain*, de uitstroom van hooggeschoolde arbeidskrachten, te verhinderen.³⁵

De Spaanse overheid kon ondanks haar strenge toezicht niet voorkomen dat veel Spanjaarden buiten de wervingsprocedure om naar West-Europa vertrokken.³⁶ De spontane migratie uit zowel de wervingsgebieden als gebieden daarbuiten (zoals Baskenland en Catalonië) was relatief eenvoudig. Spanjaarden die, veelal naar aanleiding van verhalen van familieleden of

---

³⁰ Idem, 824-825.

³¹ NA, MvMW, inv.nr. 158, verslag vergadering gemengde commissie, 26-29 nov. 1963.

³² MvBuZa- DVE, inv.nr. 2220, Art.15 'Tractatenblad overéénkomst migratie Nederland-Spanje 08-04-1961'.

³³ MvBuZa- DVE, inv.nr. 2220, Art. 6 lid 3, Tractatenblad 8-4-1961.

³⁴ Van Elteren, *Staal en arbeid*, 826-827.

³⁵ Van Brabant en Stallaert, *Spanje. Een antropologisch portret*, 70.

³⁶ Hoogveld, *Migranten en Boeren in Izna*, 266.

vrienden, naar Nederland wilden migreren vertrokken soms technisch 'legaal'. Ze hadden dan in Spanje al een contract getekend, opgestuurd door een bedrijf dat via het netwerk in Nederland was benaderd. Met dit arbeidscontract en een geldig paspoort konden ze dan zo in het buitenland aan de slag. Weer anderen staken op een toeristenvisum de grens over en probeerden zelf ergens werk te regelen.

Wervingsgebieden in Spanje

Tabel 1

Aantal geworven en naar Nederland vertrokken Spanjaarden naar provincie van herkomst (1971)

1 Albacete	671	16 Sevilla	157
2 Gijón	47	17 Badajoz	60
3 Vigo	643	18 Lugo	57
4 Madrid	178	19 Barcelona	40
5 Huelva	45	20 Bilbao	1
6 Córdoba	405	21 Cadiz	580
7 Granada	81	22 Salamanca	49
8 Valladolid	236	23 Jaén	41
9 Zamora	109	24 Valencia	170
10 Almería	74	25 Orense	454
11 LaCoruña	44		
12 Málaga	95	Tenerife	348
13 Cácares	355	Overig	13
14 Murcia	171		
15 León	361	Totaal	5895

Bron: *Nederlands Wervingscentrum Madrid (MvBuZa.- Nederlandse Ambassade Madrid 2e zending 1965-1974. Code 664.32, inv. nr. 137)*

De totale omvang van deze 'spontane' migratie naar Nederland is moeilijk te achterhalen. Volgens sommige bronnen was deze groep groter dan het aantal geworven Spaanse migranten, terwijl anderen een *fifty-fifty* situatie aangeven. Volgens de officiële aantallen verleende arbeidsvergunningen kwam tussen 1964 en 1971 ongeveer 47 procent van alle

Spanjaarden buiten de werving om naar Nederland. Hierbij zijn echter ook de arbeidsvergunningen meegeteld van vrouwen die binnen het kader van de gezinshereniging naar Nederland kwamen, maar die niet zijn 'geworven'.

Tabel 2

Aantal eerste arbeidsvergunningen aan naar Nederland gekomen Spanjaarden, 1964- 1971

	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	Totaal
Via werving	4033	2611	1547	518	1333	4369	6402	5897	26710
Niet via werving	5332	7321	6639	1296	1198	799	651	638 *	23874
Totaal	9365	9932	8186	1814	2531	5168	7053	6535	50584
Niet via werving (%)	57%	74%	81%	71%	47%	15%	9%	10%	47%

Bron: Nederlands Wervingscentrum te Madrid. (MvBuZa-Ned. ambassade Madrid, code 664.32, inv.nr. 137 'tewerkstelling Spanjaarden in Nederland')

* betreft vrijwel uitsluitend gezinshereniging

De percentages 'spontane' migranten liggen in de jaren 1964-67 beduidend hoger dan in de jaren daarna. De verklaring voor de daling zijn de maatregelen van de Nederlandse regering om, onder druk van de korte economische recessie in 1966, de spontane immigratie te beperken. Voortaan kregen niet officieel geworven immigranten uitsluitend een werkvergunning als er voor de betreffende taken onvoldoende Nederlanders of reeds geworven vreemdelingen beschikbaar waren. In november 1970 volgde een verdere aanscherping waardoor migranten vrijwel alleen nog maar via officiële wervingscontracten een arbeidsvergunning konden krijgen.³⁷

De Nederlandse werving van buitenlandse arbeidskrachten ging officieel door tot 1976, in de praktijk werden in 1975 de laatste Spaanse arbeidskrachten geworven. Dit was later dan in landen als Duitsland, Frankrijk en België waar door de oliecrisis de werving al in 1974 werd gestaakt. In Nederland bleek de positie op de arbeidsmarkt van buitenlandse werknemers echter minder gevoelig voor de economische conjunctuur. Voor het werk dat zij deden waren ondanks de toenemende werkloosheid geen Nederlanders te vinden. In 1974 werden daarom nog ruim vijfduizend buitenlanders geworven en ook het aantal permanente werkvergunningen voor buitenlanders nam toe.³⁸

³⁷ MvBuZa, Ned. Ambassade Madrid, inv.nr. 138, brief staatssecretaris dr. J.F.G. de Meijer, 16-10-1966, (nr. 87412).

³⁸ Tinnemans, *Een gouden armband*, 129-130.

2.2 Aantallen Spaanse immigranten in Nederland, 1961-1981

Het aantal Spanjaarden dat tussen 1961 en 1981 in Nederland verbleef nam toe van enkele honderden in het begin van de jaren zestig tot meer dan 30.000 op het hoogtepunt halverwege de jaren zeventig.

De meeste Spanjaarden kwamen terecht in Noord- en Zuid-Holland, aangezien daar de meeste industriële werkgelegenheid was. Het merendeel werkte in de Rijnmond (metaal-industrie, Rotterdamse havens) en in de IJmond (Hoogovens). Daarnaast bestond een sterke concentratie van Spanjaarden in Noord-Brabant, Overijssel en Gelderland, waar zij werkten in de textielindustrie (Twente en West-Brabant) en de vleesverwerkende industrie (Oost-Brabant).³⁹ Limburg had vooral in het begin van de jaren zestig zeer veel Spanjaarden in de steenkoolmijnen, maar na de definitieve sluiting van de mijnen in het midden van de jaren zestig, vertrokken zij deels naar andere gebieden in Nederland. Uiteindelijk stabiliseerde het aantal Spanjaarden in Limburg vanwege de ontwikkeling van plaatsvervangende industrie zoals DSM (zie bijlage 1, tabel 7).

Tabel 3

Spaanse immigranten in Nederland, 1961-1981

Jaar	totaal	w.v. vrouwen (%)
1961	416	53
1963	5056	10
1965	13142	12
1967	23402	19
1968	18433	24
1971	27985	30
1973	31362	32
1974	31790	32
1975	31312	33
1977	27338	39
1979	24502	40
1981	23229	40

Bron: CBS (uit: Lindo , *Zuideuropeanen in Nederland*, 20).

Het aantal in Nederland geregistreerde Spanjaarden nam toe tot 1974, onderbroken door een flinke daling in 1968. De korte maar hevige economische recessie ging gepaard met een geringe Nederlandse wervingsactiviteit in Spanje, bovendien beperkte de strengere regelgeving de clandestiene (illegale) immigratie. Vanaf 1974 bleef het migratiesaldo negatief: het aantal Spanjaarden dat Nederland verliet was groter dan het aantal dat zich in Nederland vestigde. Bij mannen zette die ontwikkeling eerder in dan bij vrouwen: het

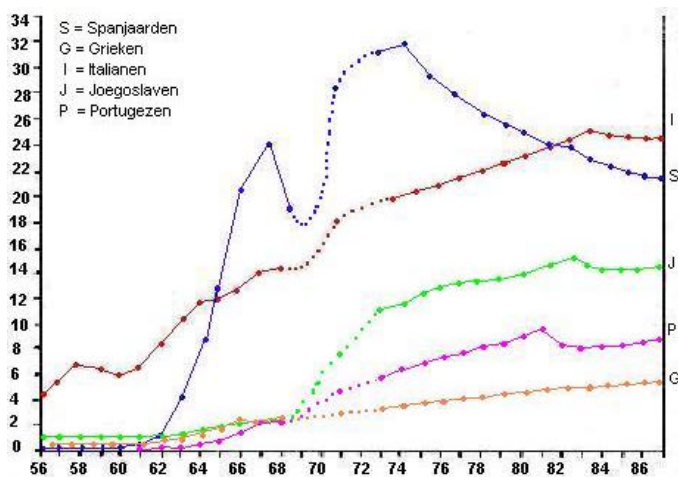
³⁹ Zie hiervoor: *Zuideuropeanen in Nederland* van Flip Lindo. De cijfers uit zijn inventarisatie zijn afkomstig van het CBS. Voor de jaren 1969, 1970 en 1972 zijn geen gegevens beschikbaar.

migratiesaldo van mannen was vanaf 1973 negatief, bij vrouwen was dat vanaf 1977 het geval.⁴⁰ De terugloop onder Spanjaarden in het IJmondgebied, waar meer dan een kwart van de Spanjaarden werkte, was tussen 1975 en 1980 zelfs zo groot dat het *Peregrinus-bulletin* in juni 1979 repte van 'remigratiekoorts'.⁴¹

Het negatieve migratiesaldo van Spanjaarden na 1975 is opmerkelijk in vergelijking met andere groepen arbeidsmigranten. Bij de Italianen, de Portugezen en de Grieken liep de immigratie na 1971 eveneens terug maar de remigratie was beduidend lager dan bij de Spanjaarden en de totale omvang van deze groepen nam dan ook toe.

Grafiek 1 Zuid-Europeanen in Nederland, 1956-1987

Bron: CBS (uit: Lindo, *Zuideuropeanen in Nederland*, 20).

Naturalisatie kan worden uitgesloten als oorzaak van de relatief sterke daling van het aantal inwoners met de Spaanse nationaliteit. Van alle Zuid-Europese migranten bleken de Spanjaarden namelijk het minst geneigd om zich tot Nederlander te laten naturaliseren. De meeste Spanjaarden die wel de Nederlandse nationaliteit aannamen, deden dit pas na 1985, na de vereenvoudiging van de naturalisatieprocedures (zie bijlage 1, tabel 8).

De economische recessie in Nederland speelde uiteraard een belangrijke rol bij de daling, maar verklaart niet het verschil met de andere (Zuid-Europese) migranten. Ook lijkt het niet waarschijnlijk dat het vreemdelingenbeleid een sterke remigratie onder Spanjaarden veroorzaakte. Veel Spaanse arbeidsmigranten verbleven, net als andere Zuideuropeanen, nog niet zo lang in Nederland. In 1971 was 41 procent van de Spanjaarden korter dan vijf jaar in Nederland en kwam daarmee, volgens artikel 13 van de vreemdelingenwet uit 1967,

⁴⁰ Lindo, *Zuideuropeanen in Nederland*, 20.

⁴¹ Wals, *25 jaar Peregrinus*, 87.

niet in aanmerking kwamen voor een permanente verblijfsvergunning.⁴² Deze groep had alleen een gewone verblijfsvergunning die een jaar geldig was en kon bij werkloosheid uitgezet worden. Dit gold echter niet specifiek voor Spanjaarden en bovendien was het Nederlandse vreemdelingenbeleid er destijds niet op gericht om de hier aanwezige migranten gedwongen te laten terugkeren. Als Spanjaarden terugkeerden was dat in de regel een eigen keuze.⁴³

De hogere remigratie onder Spanjaarden zou ook kunnen duiden op een gunstige economische ontwikkeling in Spanje, maar daar lijkt weinig sprake van te zijn. De economische vooruitgang van de jaren vijftig en zestig stagneerde begin jaren zeventig toen ook Spanje te maken kreeg met de wereldwijde recessie. De werkloosheid liep na 1973 snel op van 2,4 procent in 1973 tot 5,5 procent in 1976 en 8,5 procent in 1978, met als absolute hoogtepunt bijna 20 procent in 1984. Vooral in de arme landbouwstreken in Extremadura en Andalusië, waar veel Nederlandse Spanjaarden vandaan kwamen, was sprake van hoge structurele werkloosheid.⁴⁴

De stijgende werkloosheid werd versterkt door de inzinking in de toeristensector, in de jaren zestig een van de belangrijkste pijlers van de Spaanse economie. Tussen 1973 en 1974 verminderde het aantal vakantiegangers in Spanje met 4 miljoen (12 procent) en in de jaren daarop nog iets meer. Deze inzinking ging gepaard met dalende werkgelegenheid in de bouw vanwege de stagnatie van de bouw van nieuwe vakantieaccommodaties.⁴⁵

De massale terugkeer van Spaanse gastarbeiders vanuit Nederland en andere landen in West-Europa, met name tussen 1975 en 1978, kan wellicht het best worden verklaard vanuit politieke motieven. Franco overleed in november 1975 waarna een democratiseringsproces in gang werd gezet dat uiteindelijk in 1977 resulteerde in vrije verkiezingen, de eerste sinds het begin van de Spaanse burgeroorlog. Het is zeer goed mogelijk dat deze politieke ontwikkelingen, die voor Spaanse arbeiders tijdens hun vakanties in Spanje merkbaar waren, het besluit om terug te gaan beïnvloedde.⁴⁶

2.3 Migratiemotieven

Er zijn verschillende aanwijzingen dat politieke motieven ook bij de beslissing om te migreren belangrijker waren dan de term 'gastarbeider' doet vermoeden. Jan Smets interviewde in 1964 een groep Spaanse gastarbeiders bij Philips, woonachtig in het speciaal

---

⁴² Brummelhuis en Cassé, *Gastarbeiders a la carte*, 43.

⁴³ MvBuZa – DVE, inv.nr. 8433, nota eindverslag buitenlandse werknemers(nr. 10504), 27-09-1974.

⁴⁴ Maas, *Werkloosheid in Spanje*, 8.

⁴⁵ Idem, 22-23.

⁴⁶ Surie, *Terugkeerders op hun retour*, 52-53.

voor hen gecreëerde woonoord 'El Pinar' in Maarheze.⁴⁷ Hoewel Smets in de interviews niet refereerde aan de politieke situatie in Spanje, bleek duidelijk dat de dictatuur in Spanje een rol speelde bij de beslissing om als arbeidsmigrant naar Eindhoven te gaan:

'De tendens om hier te blijven is vooral bij vele Spanjaarden sterk. Na diverse gesprekken met deze arbeiders, bekwam ons de indruk dat veel van die mannen al geen zin meer hadden in Spanje vóór ze naar een Nederlandse betrekking solliciteerden. Politieke vluchtelingen is een groot woord, maar van vele tientallen in en rond Eindhoven werkzame Spanjaarden kan zonder meer worden gesteld dat ze zich ginds onbehaaglijk voelden.'⁴⁸

Bij een onderzoek onder honderd Spanjaarden in het Rijnmondgebied uit 1966 leek dit politieke aspect in eerste instantie niet zo belangrijk. Op de vraag waarom zij naar Nederland waren gekomen wezen de Spanjaarden vooral op de hogere verdiensten en op de slechte economische omstandigheden in Spanje.

Tabel 5

Migratiemotieven van Spanjaarden in Rijnmondgebied, 1966

Reden dat men in het buitenland wilde gaan werken (meerdere antwoorden mogelijk)	antwoorden in % van aantal ondervraagden
Geld	72
Avontuur	26
Econ.omstandigheden in Spanje	20
Carrière maken	17
Geld sparen	10
Politieke omstandigheden in Spanje	5
Vak leren	2
Vrienden, familieleden gingen ook weg	2
Aantal ondervraagden	100
Gemiddeld aantal antwoorden per ondervraagde	1,5

Bron: Geyer, *Buitenlandse arbeidskrachten*, 9.

Opvallend is wel dat het rapport vermeldde dat tijdens interviews 'dikwijls bezwaren werden geuit tegen het regime', maar dat onderzoekers niet doorvroegen om te vermijden dat het vraaggesprek 'zich op het politieke vlak zou bewegen'.⁴⁹

Ook in een onderzoek uit 1971 bleek 'geld verdienen' het belangrijkste motief. Politieke motieven zijn hier niet expliciet vermeld en alleen het antwoord 'om iets van de wereld te zien' zou misschien in verband gebracht kunnen worden met de politieke situatie in Spanje.

⁴⁷ Emmer en Obdeijn, *Het paradijs is aan de overzijde*, 8.

⁴⁸ Jan Smets in: *Eindhovens Dagblad*, 12-12- 1964, 15.

⁴⁹ Geyer, *Buitenlandse arbeidskrachten*, 14.

Tabel 4*Migratiemotieven van Spanjaarden in Nederland, 1971*

Reden dat men in het buitenland wilde gaan werken (meerdere antwoorden mogelijk)	antwoorden in % van aantal ondervraagden
Om (meer) geld te verdienen	70
Om geld te kunnen sparen	32
Om vooruit te komen	40
Omdat men werkeloos was	7
Om iets van de wereld te zien	22
Overige antwoorden	7
Aantal ondervraagden	308
Gemiddeld aantal antwoorden per ondervraagde	1,8

Bron: *De buitenlandse arbeider in Nederland*, 137.

Het verhaal van Francisco Avila Roldan, afkomstig uit het Zuid-Spaanse dorpje Cijuela op het platteland van de provincie Granada, laat zien dat de migratiemotieven niet zo makkelijk te achterhalen zijn en dat meer factoren een rol spelen dan op het eerste gezicht blijkt.

Francisco werkte als dagloner op de oude plantages van de grootgrondbezitters en verdiende daarmee 80 peseta's per dag (iets meer dan een gulden), terwijl het prijsniveau ongeveer de helft was van dat in Nederland. Aangezien er geen kans bestond om meer te verdienen en Francisco in de toekomst een gezin wilde stichten, besloot hij op 23-jarige leeftijd zich aan te melden voor emigratie naar West-Europa. Toevallig wierven Nederlanders in de provincie Granada op dat moment mijnarbeiders en zodoende kwam Francisco in 1962 in de Limburgse mijnen terecht. Gevraagd naar zijn motieven om naar Nederland te komen was dit voor hemzelf dan ook duidelijk: 'geld verdienen om een eigen huisje te kunnen kopen voor zijn gezin'. Na enig doorvragen bleek dat Francisco beseftte dat het economische en politieke beleid van het Franco regime zijn sociale mobiliteit blokkeerde. Hij koos voor een leven buiten Spanje 'omdat er in Spanje weinig ruimte was om vrije lucht te kunnen ademen'.⁵⁰

Francisco sloot zich uiteindelijk in Nederland in 1966 aan bij de in Spanje verboden UGT en de PSOE nadat hij op een voorlichtingsdag in contact kwam met de Spaanse sociaal-democratische dissident Lino Calle. Samen met zijn neef zou hij er uiteindelijk in 1973 voor zorgen dat de UGT'ers in Veenendaal een eigen ontmoetingsruimte zouden krijgen, het zogenaamde 'Casa del Pueblo'.

2.4 Politieke vluchtelingen onder de Spaanse arbeiders in Nederland

Verreweg de meeste Spaanse gastarbeiders hadden zich in Spanje nooit met politiek

ingelaten, laat staan verzet gepleegd tegen het regime. In het begin van de jaren vijftig kwam echter een nieuwe jonge generatie in actie tegen het regime, riep stakingen uit en verspreidde illegale propaganda. Een aantal van deze jonge rebellen zou uiteindelijk ook in Nederland terecht komen als gastarbeider.

Een van hen was Lino Calle Garcia, geboren op 19 oktober 1936 in het Castiliaanse dorpje Hontanares de Eresma als zoon van een agent van de Guardia civil. Hij genoot samen met zijn broertje en vier zusjes een beschermde opvoeding en woonde meestentijds in de kazernes van de Guardia civil. Het werk van zijn vader bracht het gezin Calle in 1951 naar het stadje Iqualada in Catalonië waar de toen vijftienjarige Lino in de textielindustrie aan de slag ging als administratief medewerker.

Na een paar jaar verruilde hij Iqualada voor Barcelona, waar hij op de administratie van een brommerfabriek werkte. In Barcelona kwam Lino voor het eerst in contact met mensen van verboden socialistische en communistische organisaties en nam hij deel aan ondergrondse activiteiten van de UGT en de PSOE. Zijn politieke bewustzijn ontwikkelde zich in rap tempo en hij kreeg al snel het gevoel niet meer op zijn plaats te zijn in Spanje:

‘.....er was een moment gekomen dat ik niet meer in Spanje wilde blijven omdat Spanje te klein voor mij was. Ik stikte daar, je kon niet zeggen wat je dacht, je eigen mening uiten. Je kon niet eens boeken vinden en lezen waarvan je wist dat ze bestonden. Ik had toen bijvoorbeeld de grote wens om alles wat Karl Marx had geschreven te lezen (..) Je kon niet vrij denken of praten en je kon ook niet vergaderen.’⁵¹

In 1960 vertrok hij daarom naar Toulouse in Frankrijk waar sinds de burgeroorlog een oom van zijn moeders kant in ballingschap leefde. Daar kwam hij in nauw contact met de ballingen uit de Spaanse burgeroorlog en intensiverde zijn deelname aan de activiteiten van de UGT en de PSOE, die hun hoofdkwartier in Toulouse hadden. Het waren deze contacten die hem in 1961 terugbrachten naar Spanje, waar hij als koerier werkte tussen de UGT en PSOE in Frankrijk en de ondergrondse afdelingen in Spanje. Hij wist dat deze terugkeer niet zonder risico's was, maar zijn politieke overtuiging, het bezit van een geldig paspoort en vooral zijn jeugdige overmoed deden hem besluiten als tussenpersoon aan de slag te gaan. Hij hield zijn verblijf in Spanje altijd strikt geheim voor zijn ouders en familie in Spanje, die hij meer dan twee jaar niet zou zien. Ondanks zijn voorzichtigheid werd hij binnen een jaar gelokaliseerd door de politie in Barcelona en verliet hij zijn schuilplaats om arrestatie te ontlopen. Hij bleef echter in Spanje en schreef zich onder een schuilnaam in bij de Universiteit van Zaragoza. Daar zocht hij contact met andere rebelse studenten en verspreidde illegale

---

⁵⁰ Citaten uit interview met Francisco Avila, 18-02-2001 (IISG, archief Spaanse gastarbeiders).

⁵¹ Citaat uit interview met Lino Calle, 25-2-2001 (IISG, archief Spaanse gastarbeiders).

folders en krantjes. Na een tip dat de politie hem op het spoor was verliet hij begin 1963 halsoverkop Zaragoza en keerde terug naar Toulouse.

Daar voelde Lino zich echter al snel niet meer op zijn gemak vanwege de generatiekloof met de oude bannelingen die hem in eerste instantie hadden opgevangen:

‘Ik was politiek vluchteling, alleen geen banneling. Maar ik hield niet van die titel (..) misschien omdat ik niet gelijk gesteld wilde worden aan de politieke vluchtelingen die de burgeroorlog hadden meegemaakt en die een visie over Spanje hadden die niet klopte met mijn visie omdat ik onder Franco was opgegroeid en zij niet. Die mensen waren actief aan het vechten tegen Spanje en niet alleen tegen het regime terwijl ze een oorlog hadden verloren. Men had een soort bitterheid ten opzichte van Spanje die bij mij niet leefde en dat is ook de belangrijkste reden waarom ik niet in Frankrijk wilde blijven.’⁵²

Hulp kwam er vanuit Nederland. In 1960 kwam Lino Calle op een congres van de Europese socialistische partijen in Parijs voor de eerste maal in contact met de Utrechtse Jan Masman, voorzitter van het wetenschappelijke instituut van de PvdA, de Wiarda Beckman Stichting.⁵³ Nadat Lino te kennen gaf uit Frankrijk weg te willen, regelde Masman, die goed bevriend was met de directeur sociale zaken bij DEMKA, voor hem een baan als fabrieksarbeider. Zodoende kwam de 26-jarige uit Spanje gevluchte politieke activist Lino Calle in september 1963 als fabrieksarbeider bij de DEMKA werken.

Lino Calle zou zijn propagandistische activiteiten in Nederland voortzetten en door zijn onvermoeibare fanatisme uitgroeien tot de spil van de sociaal-democratische oppositie tegen het Franco-regime in Nederland. Radio- en televisieprogramma's voor Spanjaarden, die hij vanaf 1967 voor de VARA maakte, bezorgden hem landelijke bekendheid. Tijdens een Nederlands televisieprogramma werd hij ooit aangekondigd als ‘na sinterklaas de bekendste Spanjaard van Nederland’.

Nederland probeerde de kritiek op het Franco regime in de regel te minimaliseren om de economische belangen in Spanje niet in gevaar te brengen. Lino Calle veroorzaakte echter herhaaldelijk diplomatieke problemen tussen Spanje en Nederland, zoals bij het incident met gastarbeiderstransporten in februari 1972. Het Spaanse ministerie van arbeid hield toen een trein met 173 gastarbeiders op weg naar Nederland tegen, officieel vanwege een technisch mankement. Al snel werd duidelijk dat dit gebeurde omdat de Nederlandse autoriteiten te weinig zouden doen om protestacties van Spanjaarden in Nederland tegen te gaan.⁵⁴

Het Spaanse regime was verbolgen over de interviews die de inmiddels in Spanje tot *persona non grata* verklaarde Lino Calle enkele weken daarvoor maakte in een trein met Spaanse

---

⁵² Deze en volgende citaten zijn afkomstig uit het interview met Lino Calle, 25-2-2001 (IISG, archief Spaanse gastarbeiders).

⁵³ Het archief van De *Wiarda Beckman Stichting* is te vinden bij het IISG.

gastarbeiders op weg naar Nederland. De VARA had bij het ministerie van Sociale Zaken toestemming aangevraagd om in de trein 'aanvullend materiaal' te mogen maken bij een reportage die eerder (illegaal) in Spanje was gemaakt.⁵⁵ In Brussel kwam echter onverwacht Lino Calle aanzetten, in plaats van programmamaker Pier Tania. De Spaanse en Nederlandse vertegenwoordigers, die speciaal met het transport waren meegestuurd om toe te zien op de interviews, lieten hem begaan. De reportage, met de titel 'verzet in Spanje', bevatte filmbeelden uit de trein, die zo waren gemonteerd dat er sprake leek van een protestactie van de Spanjaarden die in de trein liedjes zongen over de slechte toestanden in Spanje.⁵⁶ Na toezeggingen van de Nederlandse autoriteiten om in het vervolg geen televisieploegen in de treinen met Spanjaarden toe te laten, werden de arbeiderstransporten uiteindelijk hervat.⁵⁷

Een andere rebel die als gastarbeider in Nederland kwam was Angel Muñoz Rodriques. Geboren in de Asturische havenstad Gijón werd Angel Muñoz in 1937 als tienjarige zonder ouders met honderden andere kinderen geëvacueerd vanwege de Duitse bombardementen. Via Frankrijk belandde hij eind 1937 in Rusland en bracht zijn jeugd in een kindertehuis in Moskou door. Het waren volgens hem gelukkige jaren, hij trouwde in Moskou met een Spaanse vrouw en kreeg er zijn eerste zoon. Toch wilde hij graag terugkeren naar Spanje, allereerst omdat zijn moeder nog altijd in Gijón woonde, maar ook omdat hij zijn ideeën in Spanje wilde uitdragen. Ongetwijfeld geholpen door het destalinisatieproces onder Chroetsjov, kreeg Angel in september 1956 toestemming om naar Spanje te gaan en vertrok met 480 Spanjaarden op een door de Russen terbeschikkinggestelde boot.⁵⁸

In Spanje aangekomen maakte de groep direct kennis met het regime en het felle anti-communisme. Iedereen werd gearresteerd en verhoord door agenten van de geheime dienst, waarbij pasfoto's werden gemaakt en vingerafdrukken werden genomen. Ook in de daaropvolgende maanden werden zij herhaaldelijk ontboden in Madrid door de Spaanse geheime dienst en de Amerikaanse inlichtingendienst CIA in de hoop dat zij waardevolle informatie konden geven over bijvoorbeeld de Russische industriële ontwikkeling.

Zijn Russische achtergrond bleef Angel daarna in Spanje achtervolgen. Een baan op een fabriek in zijn geboortestreek Asturië ging niet door omdat hij weigerde officieel kerkelijk in het huwelijk te treden. Zijn werk op een andere fabriek was van korte duur omdat de

---

⁵⁴ MvBuZa, Algemeen 1965-1974, inv.nr. 8720, MvBuZa aan de ambassadeur in Spanje, 28-02-1972.

⁵⁵ Jan Carmiggelt in: *Het Vrije Volk*, 12 februari 1972, 13. Zie ook *De Tijd*, 11-02-1972.

⁵⁶ MvBuZa, Ned. Ambassade te Madrid, inv.nr 138, copie-memorandum no.23/72, 16-02-1972.

⁵⁷ MvBuZa, Ned. Ambassade te Madrid, inv.nr 138, ambassadeur aan Spaanse Directeur-generaal, 1-3-1972.

⁵⁸ Een organisatie die zich inzette voor de terugkeer van tijdens de Spaanse burgeroorlog gedeporteerde kinderen was de *Federación Española de deportados e internados*, in 1945 opgericht door de in Frankrijk wonende Spaanse anarchist José Estér Borrás. Het archief van Borrás en dat van de FEDIP is te vinden bij het IISG.

directeur eiste dat Angel zijn medewerkers zou vertellen dat Rusland niet deugde en dat de arbeidsomstandigheden in de Russische fabrieken veel slechter waren dan in Spanje.

Ondertussen nam Angel deel aan stakingen, raakte betrokken bij de oprichting van de arbeiderscommissie van de motorenfabriek waar hij werk had gevonden en verspreidde communistische krantjes en pamfletten. Dat laatste leidde uiteindelijk tot zijn arrestatie in februari 1960. Na een schijnproces werd Angel veroordeeld tot tien jaar gevangenisstraf en overgebracht naar de beruchte gevangenis van Burgos waar hij onder barre omstandigheden twee jaar zou vastzitten. In april 1962 verleende Franco hem gratie, ter gelegenheid van het jaarlijkse jubileum van zijn overwinning op de republiek.

Na zijn vrijlating moest hij zich elke maand melden bij de politie en werd stevast opgepakt als er ergens een staking uitbrak. Hij mocht alleen nog schoonmaakwerk doen, waardoor hij zeer weinig inkomsten had. Toen er in 1963 wervingsagenten uit Nederland in zijn woonplaats neerstreken, besloot hij zich aan te melden. Aanvankelijk weigerde men hem een uitreisvisum en paspoort, maar uiteindelijk kreeg hij een paspoort dat alleen geldig was voor Nederland en waarmee hij dus niet naar andere landen kon reizen. Op 13 april 1964 kwam Angel Muñiz volgens eigen zeggen als 'economisch banneling' aan in Rotterdam om aan de slag te gaan als metaalarbeider.⁵⁹

Net als Lino Calle zette ook Angel Muñiz zijn verzet tegen het Franco regime in Nederland voort. Hij sloot zich aan bij de Rotterdamse anti-Franco vereniging La Union en verspreidde *Información Española*, een communistisch blaadje dat sinds enige jaren in Brussel werd gemaakt. Na een illegale demonstratie bij het Spaanse consulaat in Rotterdam in 1965 confronteerde de politie hem met zijn politieke activiteiten. Toen zijn toenmalige Delftse werkgever hem ontsloeg, en hij dus zonder middelen van bestaan in Nederland verbleef, wilde men hem als ongewenst vreemdeling uitwijzen. Angel Muñiz diende een verzoek tot juridische bijstand in, nam een advocaat en ging in beroep. Het uitwijzingsbevel werd ingetrokken 'op voorwaarde dat hij zich van elke ongewenste politieke activiteit zou blijven onthouden'. Na het ondertekenen van die verklaring in maart 1966 mochten hij en zijn gezin toch in Nederland blijven.⁶⁰

Lino Calle en Angel Muñiz kwamen als arbeiders naar Nederland en werden daarom gezien als economische migranten. Uit hun verhalen blijkt echter dat het beeld van Spaanse gastarbeiders als puur economische migranten bijgesteld dient te worden. Zij hadden dan wel

---

⁵⁹ Angel Muñiz Rodrigues in *Avenue*, mei 1971,203.

⁶⁰ Soetens, *10 portretten van gastarbeiders*, 21-22. In 1970 en 1971 kreeg Angel Muñiz landelijke bekendheid nadat *de Volkskrant* en *Avenue* zijn verhaal vertelden.

geen status als politieke migrant of vluchteling, in beginsel waren daar voldoende redenen voor. Beide mannen maakten gebruik van de mogelijkheden in Nederland om hun ideeën te verkondigen en lieten zich niet afschrikken door de pogingen vanuit Spanje om hen de mond te snoeren. De hardnekkige repressie van het Spaanse regime was voor duizenden landgenoten van Lino Calle en Angel Muñoz reden om zich terughoudend op te stellen. Mede daardoor kregen politieke aspecten van de Spaanse migratie nooit de aandacht die zij, gezien de repressie in Spanje en de lange arm van de Spaanse autoriteiten, verdienden.

3. DE SPAANSE POLITIEKE KWESTIE IN NEDERLAND

Duizenden Spaanse arbeiders kwamen, hetzij via wervingsacties, hetzij op eigen initiatief, in de jaren zestig en zeventig naar Nederland. Zij konden hier niet alleen meer verdienen, maar kregen ook de gelegenheid om in vrijheid te denken en hun mening te uiten, of dat nu een politieke mening was of slechts een arbeidsgeschil met een werkgever. In potentie konden de Spaanse migranten zich daardoor ontwikkelen tot een progressieve voorhoede tegen het regime van Franco, een risico waarvan men zich ook in Spanje bewust was. In hoeverre was er in Nederland sprake van oppositie tegen Spanje? En op welke manieren probeerden de Spaanse autoriteiten de politisering van Spaanse onderdanen in Nederland tegen te gaan?

3.1 De rol van Spaanse ambassades en consulaten

Gegevens over de organisatiegraad van Spanjaarden in Nederland zijn schaars. Volgens Sorel was in Zwitserland, België, Duitsland, Frankrijk en Nederland slechts 2 procent van het totaal aantal Spaanse arbeiders aangesloten bij een politieke organisatie.⁶¹ Die politieke organisaties in West-Europa zouden voor het overgrote deel bestaan uit de culturele elite. Deze hoog opgeleide Spanjaarden uit de academische wereld hadden geen contact met de Spaanse arbeiders en klaagden vooral over de depolitisering van deze Spanjaarden. De meesten volgden wel de politieke gebeurtenissen in Spanje, discussieerden in cafés, maar sloten zich niet aan bij een politieke organisatie. Volgens een aantal Spanjaarden die Sorel in 1972 in Amsterdam interviewde waren zeer weinig Spanjaarden politiek actief: 'Muy Escasa. Ni un Centenar aquí en Amsterdam' (Erg schaars. Nog geen honderd hier in Amsterdam).⁶² Deze lage organisatiegraad staat niet los van de angst voor represailles vanuit Spanje. De generatie die na Spaanse burgeroorlog opgroeide leefde in een gemeenschap met wantrouwen, angst en onderdrukking, waarin iedereen zijn politieke ideeën zorgvuldig camoufleerde. Onder het motto 'hij die de aandacht op zich vestigt is belast', sprak men zeker tegenover buitenstaanders nooit over politiek. Om de reis naar Spanje in de zomervakanties niet in gevaar te brengen, hield men zich ook in het buitenland liever afzijdig van politieke activiteiten.⁶³

De invloed van de Spaanse autoriteiten hield niet op de bij de grens, er bestonden verschillende mogelijkheden om in Nederland aanwezige Spanjaarden onder controle te houden. Zo waren de gatarbeiders afhankelijk van de Spaanse bureaucratische administratie voor het

---

⁶¹ Andres Sorel, *Cuarto Mundo*, 28 en 187.

⁶² Sorel, *Cuarto Mundo*, 187.

⁶³ IISG, archief NVV, H3, 1969, circulaire 931 van B. Van Loen, 23-04-1969.

verstrekken van paspoorten en reisvisa voor de vakantietrips. Lino Calle was hiervan in 1967 het slachtoffer toen zijn paspoort dat hij wilde verlengen werd ingenomen. En zonder geldig reisdocument dreigde hij uitgezet te worden. Via interventie van het NVV, waar Calle inmiddels werkzaam was, en de hulp van enkele PvdA-kamerleden kreeg Calle uiteindelijk een paspoort. Een paspoort waarmee hij overigens alleen naar Spanje kon reizen, maar niet terug.⁶⁴

Daarnaast waren veel Spanjaarden aangewezen op ondersteuning van de Spaanse autoriteiten vanwege ingewikkelde Nederlandse regelingen. Voor sommige sociale voorzieningen bestond in het Spaans niet eens een woord en Spaanse arbeiders waren aangewezen op consulaten en ambassades voor uitleg over zaken als kinderbijslag, sociale verzekeringen, WAO en vakantiegeld. De Spaanse ambassade in Den Haag gaf allerlei nuttige boekjes uit over het sociale zekerheidsstelsel en arbeidsrecht in Nederland en bemiddelde bij arbeidsgeschillen. Op de ambassade werd een speciale 'sociale afdeling' geopend, onderdeel van de Spaanse staatsvakbond, en begin 1966 werden vier Spaanse attachés aangesteld.

In 1973 ging men nog een stap verder en opende *oficinas laborales* (bureaus voor arbeidsrecht) in Rotterdam, Eindhoven, Enschede, Nijmegen en Utrecht. Hier verstrekten Nederlandse juristen met kennis van de Spaanse taal gratis advies aan Spanjaarden over arbeidsgeschillen sociale wetgeving. Ook deze *oficinas* waren een verlengstuk van de Spaanse staatsvakbond en in feite dependances van de sociale afdeling van de ambassade. De Spaanse autoriteiten ontkenden dat, maar de vijf Spaanse bureauhoofden bezaten wel diplomatieke immunititeit.⁶⁵ In de Nederlandse pers werd vaak gesuggereerd dat de sociale afdeling en de *oficinas* zich schuldig maakten aan spionage en politieke propaganda.

Ongetwijfeld waren de *oficinas* bedoeld om linkse Nederlandse vakbonden zoals het NVV de wind uit de zeilen halen. Men probeerde Spaanse werknemers die daar om hulp kwamen ervan te overtuigen dat een lidmaatschap van bijvoorbeeld het NVV geen zin had omdat die organisaties alleen uit waren op contributie en niet echt hulp boden. Het NVV adviseerde dan ook om zich niet in te laten met de *oficinas*.⁶⁶

De ambassades en consulaten hadden echter wel degelijk succes en veel Spaanse gastarbeiders maakten gebruik van hun diensten. In 1973 moest Lino Calle, inmiddels secretaris van de buitenlandse werknemers van het NVV, constateren dat op het gebied van voorlichting 'deze sociale afdeling van de Spaanse ambassade meer (en beter) heeft gedaan

---

⁶⁴ IISG, archief NVV, H3, commissie buitenlandse werknemers, inv.nr. G1-H3 1971, Curriculum Vitae Lino Calle.

⁶⁵ MvBuZa, Algemeen 1965-1974, inv.nr. 8719, memorandum nr. 140 van chef DKP Calkoen, 2-4-1974.

⁶⁶ IISG, archief NVV, H3, 1973, circulaire 1580 dagelijks bestuur 20-12-1973.

dan welke instantie ook in Nederland, inclusief de vakbeweging'.⁶⁷

De Spaanse autoriteiten probeerden ook betrokken te raken bij arbeidsgeschillen en lokten soms stakingen uit om hun dienstbaarheid te tonen en politiek gewin te behalen. Hiervoor werkten soms geheime agenten als arbeiders op fabrieken, vaak in kleine gemeentes omdat men daar minder zou opvallen.⁶⁸ Twee voorbeelden van 'uitgelokte' stakingen zijn de staking van Spaanse mijnarbeiders in de Limburgse Mauritsmijn (1963) en de staking van Spaanse arbeiders van de ENKA in Arnhem (1972).

Op 2 april 1963 brak er in het opvanghuis 'De Leyenbroek' in Sittard een staking uit onder een groep Spanjaarden die een dag later oversloeg naar opvanghuis 'De Egge' in Brunssum. Directe aanleiding was lijst van grieven over de werkomstandigheden in de mijnen en de opvang in de tehuizen, voornamelijk met betrekking tot het eten, die door een contactcomité van Spaanse arbeiders aan de directie van de Gezamenlijke Steenkolenmijnen Limburg (GSL) was voorgelegd. Na overleg verklaarde de directie tegemoet te willen komen aan de eisen en verder onderzoek over de woon- en werkomstandigheden te zullen uitvoeren. Verassend genoeg weigerden de Spanjaarden toch om aan het werk te gaan. De directie kon vervolgens niets anders doen dan de contracten van de Spanjaarden te ontbinden, ook al bleek een dag later dat de 'weigeraars' werkwilligen waren die waren die door posterende 'stakers' waren teruggestuurd.⁶⁹

Aangezien het om Spanjaarden ging, informeerde de directie van GSL het Spaanse consulaat in Rotterdam. De vice-consul van het Spaanse consulaat in Maastricht en de consul-adjoint van het Spaanse consulaat in Rotterdam boden aan als bemiddelaars op te treden en brachten met enkele vertegenwoordigers van de directie van de GSL een bezoek aan de tehuizen in Sittard en Brunssum. Het geschil leek opgelost te worden maar de 'paspoorten-affaire' gooide roet in het eten. De consul-adjoint eiste dat de paspoorten van de 218 betrokken Spaanse arbeiders, die door de vreemdelingenpolitie waren ingenomen vanwege de ontbinding van de arbeidscontracten en intrekking van de verblijfsvergunning, aan de consulaire medewerkers overhandigd zouden worden. Er van uitgaande dat het hele geschil opgelost zou worden, kreeg de consul-adjoint tegen de wettelijke regels in, de paspoorten. Na onenigheid over een aantal vermiste paspoorten trok de directie van de GSL zich terug uit het overleg met de consulaire medewerkers. De directie verklaarde dat alle Spaanse arbeiders zich op de dag van vertrek individueel moesten melden bij de personeelsdienst van het bedrijf, waar men zelf kon aangeven of men wilde blijven of op kosten van de GSL

---

⁶⁷ IISG, Bro 1503/13 fol., nota 'Het NVV en de buitenlandse werknemers' (Lino Calle) november 1973, p. 14.

⁶⁸ 'Spaanse 'Gestapo' werkt tot in Nederland toe', in: *Het Vrije Volk*, 24-11-1965.

⁶⁹ MvBuZa, Algemeen 1955-1964, inv.nr. 8385, rapport gebeurtenissen 2 en 6 april 1963 (A.Hellemans), 6-7-1963.

naar Spanje gerepatrieerd wilde worden. Medewerkers van de Spaanse consulaten en 'comitéleden' probeerden dat vervolgens te ontregelen.⁷⁰

Op 9 april spraken 35 van de 204 Spanjaarden uit 'De Leyenbroek' zich uit voor hervatting van hun werk in de mijnen, waarna de overige 169 Spanjaarden met de trein richting Spanje werden gerepatrieerd. Op 10 april waren de inwoners van 'De Egge' aan de beurt. Hier gaf slechts één van de 110 Spanjaarden te kennen zijn werk te willen hervatten. Dat was op zich niet zo verwonderlijk aangezien hun koffers werden bewaakt door 'comitéleden' in de bus die de Spanjaarden naar het station zou brengen, zodat werkwilligen bekend werden als zij hun koffer kwamen halen.⁷¹

In totaal werden zo 278 Spaanse mijnarbeiders uit 'vrije wil' gerepatrieerd door het stakingsconflict. Een dag later werd duidelijk hoezeer de Spaanse arbeiders door de medewerkers van het consulaat en de comitéleden onder druk waren gezet om te vertrekken. Tijdens een persbijeenkomst van de GSL in 'De Leyenbroek' meldde zich plotseling een Spaanse arbeider die voor repatriëring opteerde, maar die in Parijs uit de trein was gesprongen om aan zijn 'deportatie' te ontkomen. Hij verklaarde dat het conflict een vooropgezet plan was geweest van de autoriteiten en dat de Spaanse kompels waren gewaarschuwd dat zij bij een weigering te repatriëren bij een eventueel later bezoek aan Spanje het land niet meer zouden kunnen verlaten. Dat verhaal werd diezelfde dag bevestigd door nog een twintigtal andere Spanjaarden bij de GSL.⁷²

De Spaanse autoriteiten wilde de groep Spanjaarden naar Spanje laten terugkeren om aan te tonen dat het leven in het buitenland helemaal niet beter was dan in Spanje. De hele kwestie werd breed uitgemeten in de Spaanse pers, met aandacht voor de slechte kwaliteit van het voedsel en woonomstandigheden, de slechte medische verzorging en de uitbuiting van de Spanjaarden. De Nederlandse ambassadeur in Madrid Van Panhuys berichtte Buitenlandse Zaken hierover:

'Wat in het artikel en elders evenwel sterk tot uitdrukking komt, is een zekere voldoening dat thans een gelegenheid wordt gevonden om de meermalen gebleken ontstemming over de vele migranten die in het buitenland betere arbeidsvoorzieningen vinden te kunnen afreageren.'⁷³

In maart 1972 was sprake van een vergelijkbaar dubieus arbeidsconflict in de Arnhemse ENKA-fabriek. Hier beklaagden 194 Spaanse arbeiders zich plotseling over het eten in het

---

⁷⁰ MvBuZa, Algemeen 1955-1964, inv.nr. 8385, vervolgrapport (nr. 1483) t.a.v. de moeilijkheden met de Spaanse arbeiders, 16-4-1963.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem.

⁷³ MvBuZa, Algemeen 1955-1964, inv.nr. 8385, brief Ned. ambassadeur W.E van Panhuys, 18-4-1963 (nr.2753/292).

opvanghuis 'Nuestra Casa' in Ede. De directie van de ENKA stemde in met een verandering van de samenstelling van het eten en beloofde tevens de overige klachten te onderzoeken maar ook hier weigerden de Spanjaarden aan het werk te gaan. Net als in Limburg ontbond de directie de contracten van de arbeiders en opende tegelijkertijd de mogelijkheid om opnieuw te solliciteren. Hiervan maakten 94 Spanjaarden direct gebruik en distantieerden zich onomwonden van de staking.

Het Vrije Volk berichtte over de dubieuze rol van de Spaanse autoriteiten bij de staking. Twee aanstichters van de staking waren kort voor de staking ontslagen omdat zij niet geschikt waren voor het ongeschoolde werk. De directie was ervan overtuigd dat het geen ongeschoolde arbeiders betrof, maar mannen die in Spanje hadden gestudeerd. Een van hen maakte zich verdacht door in een dure sportwagen te rijden en lange, dure telefoon-gesprekken te voeren.⁷⁴ Hoewel de stakers volgens de vakbonden 'geen been meer hadden om op te staan' na de toezeggingen van de directie, moedigde de Spaanse ambassade de stakers aan om door te gaan met hun acties. Het vermoeden bestond dan ook dat deze 'aanmoediging' gepaard ging met intimidaties. Pogingen om van buitenaf contact te leggen met de bewoners van het tehuis in Ede, dat was opgesierd met Franco-leuzen, werd verhinderd. *Het Vrije Volk* vermoedde dan ook dat de staking was opgezet om de arbeids-onrust in Spanje tegen te gaan. De ENKA-affaire moest aantonen dat in West-Europese landen waar veel Spanjaarden werkten, veel sociale onrechtvaardigheid bestond.⁷⁵

Naar aanleiding van dit bericht over de staking verzocht Buitenlandse Zaken de Spaanse autoriteiten om veertien uitgewezen raddraaiers uit te sluiten van verdere tewerkstelling in het buitenland. Dat gebeurde inderdaad. Dat is op zich geen bewijs dat de Spaanse autoriteiten de hand hadden in de staking. Maar de vermelding van de dubieuze rol van de Spaanse autoriteiten door zowel *Het Vrije Volk*, als de directies van de GSL en de ENKA-directie duidt er op dat verreweg de meeste Spanjaarden niet achter de stakingen stonden maar onder druk waren gezet.

3.2 Controle op de Casa's

De bemoeienis van Spanje met de Spaanse arbeiders in Nederland beperkte zich niet tot de arbeidsomstandigheden, maar strekte zich ook uit tot de vrijetijdsbesteding. De Spaanse autoriteiten probeerden greep te krijgen op de ontspanningsruimten voor Spaanse arbeiders in Nederland, ruimten die de basis vormden voor het groepswork (scholing en opvoeding)

---

⁷⁴ *Het Vrije Volk*, 23-3-1972.

⁷⁵ *Het Vrije Volk*, 23-3-1972.

voor buitenlanders in Nederland.⁷⁶ Dat gebeurde enerzijds door middel van het censureren van de Spaanstalige film- en literatuurvoorziening in de ontspanningsruimten, anderzijds door infiltratie van agenten van de Guardia civil.

In de jaren zestig en zeventig ontstonden in Nederland verscheidene ‘officiële’ recreatiecentra voor buitenlandse werknemers, zowel centra die voor alle nationaliteiten bestemd waren als centra die specifiek bedoeld waren voor mensen van één nationaliteit. Er waren centra voor Italianen, Spanjaarden, Grieken, Joegolaven, Portugezen, Marokkanen en Turken. Nederland telde begin jaren zeventig vijftien ‘officiële’ Spaanse centra (zie bijlage 2) en dertien algemene centra. Deze centra werden merendeels beheerd door particuliere stichtingen, in nauw contact met het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM). De subsidie voor de activiteiten in de centra kwam van dit ministerie, maar ook van gemeenten en bedrijven en van de diverse ambassades.

Het dagelijks bestuur van de ‘centro Español’ was in handen van een zogenaamde contactcommissie van Spanjaarden. Deze overlegde met particuliere instanties en de ambassade, maar verzorgde zelf de activiteiten. Deze contactcommissie werd gekozen door de bezoekers van het centrum maar de kandidaten waren over het algemeen aanhangers van Franco. Voor NVV-bestuurslid Van Loen was het dan ook duidelijk dat de gastarbeider ‘de leiding niet als onafhankelijk “vertrouwensadres” , doch als vertegenwoordigers van het regiem’ zag.⁷⁷ De omvang van de subsidie was afhankelijk van het aantal activiteiten en bezoekers van het centrum. De particuliere welzijnsstichting ‘Peregrinus’ kreeg voor het in 1966 geopende centrum in Beverwijk in 1967 een subsidie van 1800,- gulden van de Spaanse Ambassade in Den Haag en nog eens 350 gulden van het Spaanse ministerie van Arbeid. Dat was in totaal nog geen 10 procent van de totale kosten voor activiteiten.⁷⁸

Belangrijker dan de geldelijke ondersteuning was de gratis verstrekking van Spaanstalige films, tijdschriften en boeken. Dat betrof apolitieke literatuur zoals sportbladen en Spaanse kranten. Hoewel de stichtingen en de ambassade dat ontkenden, paste men in feite censuur toe. Anti-Franco geschriften waren immers niet welkom en men verhinderde in de regel dat dergelijk literatuur in de ontspanningsruimten werden gelezen of verspreid. In 1973 werd een Spaans NVV-lid dat probeerde het krantje *El Trabajador Español* te verspreiden in het Spaanse centrum in Eindhoven tegengehouden door een Spaanse medewerker van de Landelijke Stichting Welzijn Buitenlandse Werknemers (LSWBW) en voor een onderhoud in het buiten het centrum gelegen kantoor van de medewerker uitgenodigd. Buiten

---

⁷⁶ Bagley, *The Dutch plural society*, 157.

⁷⁷ IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1969, circulaire 931 van Van Loen, 23-4-1969.

aangekomen werd hij volgens de lezing van het NVV echter 'opgevangen' en in elkaar geslagen.⁷⁹

Anderhalf jaar eerder kreeg de literatuurvoorziening in de Spaanse Casa's landelijke bekendheid door discussie in de gemeenteraad van Veenendaal. De PvdA pleitte tegen de gevraagde subsidie voor een opknapbeurt van de Spaanse Casa in Veenendaal omdat in de Casa's sprake was van bewuste censuur.⁸⁰ Er was alleen plaats voor 'ambassadeliteratuur'. Het argument dat er geen geld zou zijn voor een uitbreiding van de literatuur was niet geloofwaardig, omdat de stichting een jaarlijkse begroting had van 40.000 gulden en een abonnement op *El Trabajador Español*, *El Socialista* (UGT-orgaan), het Franse vakbondsblad *Le Socialiste* en *Trabajadores Unidos* slechts 150 gulden per jaar zou bedragen. De meeste raadsleden begrepen wel dat de Spaanse arbeiders 'onder strenge controle van de ambassade' stonden, maar wilden hun handen niet branden aan de delicate kwestie. De gemeenteraad besloot uiteindelijk om 500 gulden beschikbaar te stellen voor uitbreiding van de lectuurvoorziening in 'La Casa Española de Veenendaal'.⁸¹

Dit besluit bereikte de Spaanse ambassade in Den Haag, dat zijn beklag deed bij minister Schmelzer van Buitenlandse Zaken. De ambassadeur was vooral onaangenaam getroffen door de beschuldiging in *de Volkskrant* dat de ambassade de bezoekers in Veenendaal zou bespioneren en dat bezoekers zich daardoor niet vrij voelden in de Casa.⁸² Schmelzer schakelde zijn ambtsgeenoot van Binnenlandse Zaken Geertsema in om namens de Spaanse ambassadeur 'opheldering te vragen' bij het college van Veenendaal. Deze directe bemoeienis van de Spaanse ambassadeur met een binnenlandse aangelegenheid was voor PvdA-kamerleden Vredeling en Wieldraaijer, die een jaar eerder de censuur in de Spaanse centra al aan de orde stelden, aanleiding de minister van Binnenlandse Zaken ter verantwoording te roepen. Deze liet vervolgens weten dat de ambassadeur 'overeenkomstig internationaal gebruik' had gehandeld, dat er geen sprake was van censuur door de Spaanse autoriteiten, laat staan van druk op de Veenendaalse gemeenteraad om de subsidie in te trekken.⁸³

Hiermee leek de zaak afgedaan maar vervolgens dook de media op de zaak en werd de kwestie van de lectuur in de Casa's en vooral de controlerende rol van de Spaanse autoriteiten in Nederland een belangrijk item. Hierin speelde ook Lino Calle, inmiddels in

---

⁷⁸ IISG, archief Peregrinus, inv.nr. 1, financieel verslag 1967 (21-2-1968); inv.nr. 4, notulen 23-5-1967. Peregrinis werkte ook voor Italianen, van de Italiaanse autoriteiten kreeg men nog 228 gulden.

⁷⁹IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1973. 'Afschrift van bief 137 van Jo Witteveen aan het bestuur van de LSWBW, 04-06-1973'.

⁸⁰ MvBuZa, Algemeen 1965-1974, inv.nr. 8720, notulen Gemeenteraad Veenendaal, 13-1-1972, punt 17.

⁸¹ Ibidem.

⁸² MvBuzA, Ned. Ambassade Madrid, inv.nr. 138, Copiememorandum no.396, 18-01-1972.

dienst van de NOS, een rol. Hij liet Fred Emmer van het NOS-journaal UGT-lid Francisco Avila interviewen. Deze stookte het vuurtje lekker op met zijn felle kritiek op de praktijken van het bestuur van het Casa en vooral de Spaanse ambassade, al kwam hij zelf amper in het Casa.⁸⁴ De *Trouw* en de *Volkscrant* berichtten eveneens over 'de Spaanse leestafel' in de Casa's.⁸⁵ De Spaanse autoriteiten konden uiteindelijk weinig uitrichten tegen de groep die zich wel tegen het regime durfde te uiten. Zij regelden in de loop der jaren hun eigen ontmoetingsruimtes. Zo bestond in Rotterdam 'La Unión', was er in Utrecht de 'Circulo Libertad y Cultura' van de UGT'ers en werd in Veenendaal in maart 1973, mede naar aanleiding van affaire met de leetuurvoorziening, een eigen 'Casa del Pueblo' voor de PSOE en UGT-leden geopend. Deze ruimtes werden nauwlettend in de gaten gehouden door de Spaanse ambassade, maar afgezien van enkele pogingen om te infiltreren, gebeurde er verder weinig.⁸⁶

3.3 Priesters en zielzorgers

Hoewel de machtspositie van de kerk in Spanje zelf onder grote delen van de bevolking tot afkeer van het instituut kerk had geleid, zette het Spaanse regime priesters en zielzorgers in om greep te houden op haar onderdanen in het buitenland. De gedachte hierachter was dat kerkelijke instanties juist aan Spanjaarden in het buitenland een vertrouwde sociaal-culturele gemeenschap en een gevoel van veiligheid konden bieden. Nederlandse aalmoezeniers verwoordden dat in 1970 als volgt:

'Anderzijds kan via de emigrantenparochie een mogelijkheid om zich te identificeren met zijn traditionele cultuur ontstaan. Hier vindt hij namelijk een groep landgenoten, waar zijn eigen taal wordt gesproken, waar men elkaar kent en de menselijke relaties overzichtelijk zijn, waar allen in dezelfde situatie verkeren en waar de priester de leider is. Zo wordt de parochie een toevlucht en behoedt hem voor dreigende desintegratie door tegemoet te komen aan zijn behoefte aan gemeenschap en vertrouwde cultuur. De culturele shock wordt zo afgezwakt.'⁸⁷

De Spaanse autoriteiten probeerden Nederlandse zielzorgers te beïnvloeden die vanwege hun werk veel contacten onderhielden met de ambassades en consulaten en stuurden daarnaast eigen Spaanse priesters. Omstreeks 1970 waren 22 aalmoezeniers betrokken bij de zielzorg van Spanjaarden, waaronder 3 Spanjaarden en 19 Nederlanders. De meesten waren in dienst van een regionale stichting, zoals de Beverwijkse stichting Peregrinus, maar een deel had een eigen Spaanse missie opgezet.

---

⁸³ MvBuzA, Algemeen 1965-1974, inv.nr. 8720, reactie Geertsema op vragen Vredeling en Wieldraaijer, 7-4-1972.

⁸⁴ IISG, archief Spaanse Gastarbeiders, interview met Francisco Avila, 18-2-2001.

⁸⁵ *Trouw*, 19-2-1972; *de Volkskrant*, 3-3-1972.

⁸⁶ IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1964, notitie voor leden DB van C.W. van Wingerden, 23 maart 1963, p. 2.

Een van de oudste missies was de 'Mision Católica Española de emigración de Rotterdam', opgericht in 1964 door de Nederlandse pater Pedro Bodenstaff, bijgenaamd Don Pedro. Deze woonde jarenlang in Spanje en was geen verantwoording schuldig aan het Nederlandse episcopaat aangezien hij onder direct gezag stond van de Spaanse kerk. Hij werd financieel ondersteund door de Spaanse ambassade en deed zich voor als de officiële maatschappelijk werker van de Spaanse arbeiders in Rotterdam. Hiervoor kreeg hij ontving hij van de 'Stichting Hulp aan Buitenlandse Arbeiders' ook geld uit de subsidiepot van CRM.⁸⁸

Deze Don Pedro was meer 'controleur' van Franco dan raadgever van de Spaans arbeiders. Hij speelde veelvuldig in op hun angst voor het regime en probeerde de Spaanse arbeiders in Kamp Waalhaven in Rotterdam af te schermen van alles wat niet Franco-gezind was. Hij was tevens gekant tegen het NVV en vertelde alle Spaanse arbeiders na aankomst in Rotterdam dat zij automatisch lid waren van het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV). Deze praktijk miste zijn uitwerking niet: van de in totaal 600 Spaanse arbeiders in Rotterdam (1965) organiseerde het NVV er 150 en het NKV zo'n 3 à 400.⁸⁹

Don Pedro voerde echter het felst campagne tegen de vereniging 'La Unión', dat nauwe contacten onderhield met het NVV, hoewel vrijwel geen leden zich aansloten bij het NVV. Dat leidde regelmatig tot ruzies tussen de Rotterdamse geestelijke en de leden van de club. Zo liep in 1965 de, met geld van de ambassade georganiseerde, kerstviering voor de in Kamp Waalhaven woonachtige Spanjaarden uit de hand toen leden van 'La Unión' gevraagd werd de feestzaal te verlaten. Deze laatsten vierden gewoonlijk een kerstfeest in eigen kring, maar de Spaanse ambassade had nu de jaarlijkse subsidie van duizend gulden stopgezet. De leden van 'La Unión' vermoedden dat Don Pedro de stopzetting had geadviseerd en meldden zich daarom demonstratief op het gemeenschappelijke feest dat vervolgens 'op zijn zachts gezegd nogal rumoerig is verlopen'.⁹⁰

Het was ook Don Pedro die er voor zorgde dat Angel Muñoz na zijn arrestatie bij de demonstratie voor het consulaat een aantal dagen werd vastgezet werd en zelfs dreigde te worden uitgezet. Angel Muñoz verspreidde regelmatig *Información Española* in kamp Waalhaven en liep daar in de week voor zijn arrestatie Don Pedro tegen het lijf die hem verbood het krantje te verspreiden. In de daarop volgende woordenwisseling maakte Angel Muñoz de pater uit voor fascist, deze gaf hem vervolgens aan bij de vreemdelingenpolitie.⁹¹

---

⁸⁷ IISG, archief Peregrinus, inv.nr. 4, rapport aalmoezeniers onder de Spaanse emigranten, 11-10-1970, p.7.

⁸⁸ IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1965, dagrapport Van der Sluys, 4-1-1966.

⁸⁹ Ledenaantallen NKV en NVV in Rotterdam genoemd in: IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1965, notitie voor leden DB van het NVV, 24 mei 1965. Het aantal van 600 Spanjaarden vermeld in: NA, MvMW, inv.nr. 160, nota betreffende buitenlandse werknemers, MvSoZa aan DG Arbeidsvoorziening.

⁹⁰ *Het Vrije Volk*, 26 december 1965.

⁹¹ *de Volkskrant*, 26 mei 1970.

Don Pedro bleek niet de enige Nederlandse pater die, al dan niet direct beïnvloed door de Spaanse ambassade, probeerde de Spanjaarden te behoeden voor beïnvloeding van in Spanje verboden organisatie, of zelfs het NVV. Zo bestond er in Amsterdam het ‘interparochiaal sociaal-charitatief centrum’, geleid door de Amstelveense pater Theo Beusink die tevens oprichter was van het centrum voor Spanjaarden en Portugezen ‘Casa Abierta migrante’. Hoewel pater Beusink in tegenstelling tot Don Pedro niet Franco-gezind maar juist progressief-liberaal was, lag hij toch meermalen in de clinch met het NVV, en met Lino Calle die hem ervan beschuldigde de Spanjaarden bewust apolitiek te houden. Pater Beusink verscheen af en toe op voorlichtingsavonden voor Spanjaarden van het NVV, gaf dan ‘verwarrende’ informatie over de werking van de vakbond en wees de aanwezige arbeiders op de gevaren als zij lid werden. Hij toonde daarnaast weinig initiatief om *El Trabajador Español*, alsmede de UGT- en PSOE-publicaties te verspreiden in de Casa. Hoewel het beheer van de Casa niet in handen was van pater Beusink en vanaf 1970 onder verantwoordelijkheid van Amsterdamse Stichting Welzijn Buitenlandse Werknemers viel, werd hem dit toch kwalijk genomen.

Een onderzoek van het NVV naar de activiteiten van pater Beusink, uitgevoerd door Lino Calle in 1969, leidde niet tot duidelijke conclusies over de ‘ideologische’ motieven van pater Beusink omdat hij geen financiële steun van de Spaanse ambassade bleek te ontvangen.⁹² Het leek er dan ook op dat pater Beusink, evenals de beheerders van de Spaanse centra in Nederland, overtuigd was dat de Spaanse arbeiders gevaar liepen wanneer zij zich inlieten met organisaties als het NVV of de UGT en dat zij zich beter verre konden houden van ‘politieke’ activiteiten.⁹³

Paters als Beusink en Don Pedro waren als Nederlanders ideale instrumenten voor het Spaanse regime om controle te houden op de Spanjaarden in Nederland. Het sturen van Spaanse geestelijken zou immers veel sneller afkeer oproepen bij de gastarbeiders. In oktober 1972 moest een Spaanse priester met de staart tussen de benen naar Spanje vertrekken, een gevolg van het zogenaamde Friki-incident.

De 180 Spanjaarden die in 1972 bij de Friki fabriek in het Noord-Brabantse Boxmeer werkten, kwamen door taalkundige en culturele verschillen regelmatig in botsing met Nederlandse personeelsleden van het bedrijf. De directie verzocht daarom bij het ministerie van Sociale Zaken om een Spaanse maatschappelijk werker. De Spaanse priester Don Miguel Rodriguez, uit de buurt van Málaga, solliciteerde naar de functie. Hij leek zeer geschikt aangezien 500 mannen uit zijn dorp in Helmond werkten, hij deze groep herhaalde malen had bezocht en

⁹² IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1969, brief L. van Hattem aan J. Willems, 09-10-1969.

⁹³ IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1969, Lino Calle aan Willems over pater Beusink, 31-10-1969 (nr. 648).

hij bovendien het Nederlands redelijk beheerste. Nog geen twee weken na z'n aantreden ontstonden de eerste problemen tussen de Spaanse arbeiders en Don Miguel, die door hen vrijwel onmiddellijk was omgedoopt tot de 'pottekijker-priester'.

'Spaanse priesters helpen je alleen als het om kerkelijke zaken gaat. Van sociale hulp weten ze niets. Een priester behoort tot de kerk, de kerk behoort tot het regime en het regime wordt gehaat. Geen Spanjaard zal een priester als maatschappelijk werker vertrouwen'.⁹⁴

Don Miguel maakte zichzelf bovendien onmogelijk door de Spanjaarden te verbieden meer dan vier biertjes te drinken en door een nieuwe kamerindeling in het woonoord, waarbij Spanjaarden en Joegoslaven werden gemengd. Daarnaast stak hij een tirade af tegen het 'communistische' NVV, dat 144 leden telde onder het Spaanse personeel bij Friki. Hij bood hen bescherming in Spanje als zij hun NVV-lidmaatschap zouden opzeggen; als zij dat niet deden zouden zij en hun familie moeilijkheden krijgen in Spanje.

Na vijf weken protesteerden de arbeiders bij de directie tegen Don Miguel. Na inschakeling van de kersverse NVV-secretaris Lino Calle volgde een bespreking met de Spaanse contactcommissie bij Friki, het NVV en de directie van Friki. De 180 Spaanse arbeiders zouden, met steun van het NVV, in staking gaan als de priester niet per direct werd ontheven van zijn functie. Aangezien de kerst voor de deur stond en Friki de Spaanse arbeiders hard nodig had werd Don Miguel slechts twee maanden na zijn komst van zijn functies ontheven en teruggestuurd naar Spanje.⁹⁵

Het sturen van priesters was, naar het zich laat aanzien, geen effectieve manier om de Spanjaarden te beïnvloeden. Niet alleen was het kerkbezoek onder Spanjaarden zeer laag, slechts 5 procent ging geregeld naar de kerk volgens een rapport uit 1970, ook hadden Spaanse priesters een afschrikkende effect op de Spaanse arbeiders in Nederland. NVV-afgevaardigde M. De Vreede concludeerde daarover:

'Ik prijs de katholieke stichtingen die zich met de buitenlanders bezighouden zelfs om het initiatief dat zij indertijd hebben genomen. Ik betreur het echter dat met name voor de Spanjaarden en de Italianen en de Portugezen, de katholieke zielszorg zozeer is verweven met dit maatschappelijke, dat zeer velen daardoor worden afgeschrikt en voor hun moeilijkheden elders hun heil moeten zoeken. Voor de Spanjaarden is deze situatie des te moeilijker daar de priesters zelf ook Spanjaarden zijn en vallen onder een Spaanse missiebureau dat rekening en verantwoording verschuldigd is aan het Spaanse episcopaat.'⁹⁶

---

⁹⁴ Hans Smulders in: *Panorama*, januari 1973, 62.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ IISG, archief Peregrinus, inv.nr.6, verslag vakbewegingsconferentie te Driebergen 27 en 28 april 1966, p 8.

3.4 Anti-franquistisch Spanjaarden in Nederland: de UGT-Holanda

Pogingen van het Spaanse regime om politieke beïnvloeding van de Spanjaarden in het buitenland te voorkomen en de dreiging met mogelijke represailles bij terugkeer in Spanje konden niet voorkomen dat groepen Spanjaarden in Nederland, met of zonder hulp van Nederlandse organisaties, openlijk de strijd aanbonden met het regime in Spanje. Uit een analyse van Spaanse blaadjes en pamfletten in Nederland, blijkt dat vrijwel alle in Spanje verboden organisaties in Nederland hun eigen vertegenwoordiging hadden. De meeste van deze blaadjes waren niet veel meer dan een stencil, maar zij duiden wel op het bestaan van actieve protestgroepen. Van sommige organisaties is behalve deze krantjes of pamfletten weinig materiaal bewaard gebleven. Zo is van de Nederlandse tak van de Anarchistische Spaanse vakbond Confederacion Nacional del Trabajo (CNT) wel bekend zij tussen september 1974 en januari 1978 een maandelijks bulletin uitgaf onder de naam *La Razon*, maar van de oprichting, invloed en aanhang onder de Spaanse gastarbeiders in Nederland is weinig bekend.

De best georganiseerde, en in Spanje verboden organisatie, was de Spaanse vakbond UGT met in haar kielzog de Spaanse socialistische partij PSOE die verweven was met de UGT binnen de zogenaamde 'Agrupación Socialista Española en Holanda'. Deze Nederlandse afdeling van de UGT werd in november 1963 opgericht in Utrecht als comité van de 'Union General de Trabajadores de España-Holanda'. Het voornaamste doel van deze UGT-Holanda was precies datgene waar het regime in Spanje bevreesd voor was, namelijk het promoten van de UGT met het oog op de terugkeer van de Spaanse arbeiders. Men hoopte dat de door de arbeiders in Nederland opgedane kennis over de principes van vrije democratische vakvereniging de Spaanse arbeiders zou aanzetten tot het toetreden tot de UGT in Spanje waardoor de oppositie aldaar gestimuleerd werd.⁹⁷

Drijvende krachten achter de UGT-Holanda waren Lino Calle, Eduardo Casas Martinez en Ferdinand Montserrat. Deze laatste woonde al een aantal jaren in Nederland en was met een Nederlandse vrouw getrouwd. Dit driemanschap was in het eerste jaar vrijwel geheel verantwoordelijk voor de organisatie van vergaderingen, het onderhouden van de contacten met de Nederlandse vakbeweging en de vervaardiging van het eigen Spaanstalige bulletin *Asturias*, vernoemd naar de gelijknamige provincie in Spanje waar in die tijd regelmatig stakingen uitbraken tegen het Franco-regime. De Utrechtse afdeling van de Algemene Nederlandse Metaalarbeidersbond (ANMB) stond open voor de activiteiten van de UGT'ers, stelde vergaderruimte beschikbaar en hielp bij de vervaardiging van *Asturias*, dat al gauw

---

⁹⁷ IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1965, nota UGT aan hoofdbestuur NVV, 16-12-1964 (nr.148).

een oplage van 300 en later 500 exemplaren haalde.

De bijeenkomsten van het UGT werden geregeld door dertig Spanjaarden bezocht waardoor men op zoek moest naar een andere locatie.⁹⁸ Na bemiddeling van het NVV vond men uiteindelijk een ruimte aan de Utrechtse Oudegracht waar in januari 1965 de 'Circulo Social Obrero Español: Libertad y Cultura' werd geopend.⁹⁹

Aanvankelijk richtte de UGT zich alleen op Spaanse arbeiders in Utrecht en op de eigen werkplek, maar later reisde men, soms samen met NVV'ers, heel Nederland door om voorlichting te geven aan Spanjaarden over democratie, socialisme en bovenal de vrije vakbeweging. En uiteraard probeerde men tevens om de Spaanse arbeiders over te halen lid te worden van het NVV. De opkomst bij deze bijeenkomsten, die 3 à 4 keer per maand werden gehouden, varieerde sterk: soms waren er maar paar Spanjaarden, soms bijna 200.¹⁰⁰ De opkomst was afhankelijk van de contacten tussen de oprichters van de UGT-Holanda en andere nog niet georganiseerde UGT- of PSOE-leden in de andere steden. Zo leidden de contacten tussen Lino Calle en het PSOE-lid Pedro Lozoya Cue, die bekend was in de Spaanse gemeenschap in Dordrecht tot een opkomst honderd Spanjaarden.¹⁰¹

Lino Calle (rechts) in 1976 met twee Spaanse medestanders uit Nederland tijdens het allereerste congres van de UGT in Spanje sinds het einde van de Spaanse burgeroorlog (pers. archief Lino Calle)

In de loop van de jaren zestig en zeventig ontstonden heuse afdelingen van de UGT-Holanda in onder andere Veenendaal, Hengelo en Rotterdam, waar men bijeenkwam in eigen ruimtes, de zogenaamde *Casa del Pueblo*. Hoeveel Spanjaarden uiteindelijk in Nederland

⁹⁸ IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1964, het aantal van 30 personen wordt genoemd in de brief van de Utrechtse NVV-districtsbestuurder T.T. Renes aan C.W. van Wingerden, 5-11-1964.

⁹⁹ Het huidige Spaanse culturele centrum in Utrecht 'Miguel Hernandez' is hiervan een voortzetting.

¹⁰⁰ IISG, archief NVV, Rubriek A ,inv.nr. A171, resumé van vergaderingen van de commissie buitenlandse werknemers, opkomstcijfers NVV-vergaderingen promotiedagen Spanjaarden 1971'.

¹⁰¹ IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1970, Lino Calle aan Jo Witteveen, 23-10-1970.

actief waren binnen de UGT(-Holanda) is moeilijk te achterhalen omdat er geen ledenlijsten werden bijgehouden. Geschat wordt dat hun aantal in de jaren zeventig zo'n 180 à 190 betrof.

Voor de ontwikkeling en expansie van de UGT/ PSOE-fractie in Nederland was vooral de steun van het NVV en de PvdA van belang. Zij verstrekten de middelen om de Spaanse arbeiders te bereiken en gaven publiciteit aan de UGT'ers in bijvoorbeeld programma's van de VARA. Daarnaast boden de Nederlandse socialisten bescherming op momenten dat de Nederlandse overheid op last van het Spaanse regime pogingen ondernam om de kritische Spanjaarden de mond te snoeren.

In November 1965 eiste de Spaanse ambassadeur een verbod op de verspreiding van *Asturias*. Het blad beschreef Franco als 'de grootste moordenaar' en 'de grootste misdadiger van het westen', wat volgens artikel 117 uit het wetboek van strafrecht neerkwam op opzettelijke belediging van een (bevriend) staatshoofd. De Spaanse autoriteiten wilden een proces forceren en Lino Calle als schrijver van het artikel uitgezet krijgen.¹⁰² Het NVV-bestuur sprong echter voor hem op de bres, voerde aan dat *Asturias* onder auspiciën van het NVV werd uitgegeven en dat alleen zij dus verantwoordelijk konden worden gesteld. Aangezien er geen bewijzen waren dat Lino Calle de (anonieme) schrijver van het stuk was en het NVV beloofde de publicatie van het blaadje te stoppen en te vervangen door een eigen publicatie (*El trabajador Español*) kwam het niet tot een proces.¹⁰³

Een aantal oudere hoofdbestuurders van het NVV, zoals Witteveen, Kloos, Roemers en Van Wingerden, koesterden een diepe sympathie voor de gedrevenheid van Lino Calle en zijn kameraden. Zij hadden zelf in de Tweede Wereldoorlog in het verzet gezeten en begrepen waarom deze Spanjaarden actie voerden tegen Franco.¹⁰⁴ De ondersteuning van de UGT kon het NVV bovendien veel nieuwe (Spaanse) leden opleveren. De UGT wilde immers dat de Spaanse arbeiders kennis maakten met de vrije vakvereniging bij arbeidsconflicten en hadden daarvoor het NVV nodig. De UGT voerde daarom niet alleen actie tegen het Franco-regime, maar wierf ook nieuwe leden voor het NVV. Omdat men bang was voor infiltratie van communisten en Franco-gezinden liet het UGT zelf niet snel nieuwe leden toe, waardoor de UGT-Holanda een beetje op een 'geheim genootschap' leek.¹⁰⁵

Het is moeilijk te achterhalen hoeveel Spaanse arbeiders in de jaren zestig en zeventig lid werden, omdat het NVV de nationaliteit van nieuwe leden niet registreerde. Waarschijnlijk

---

¹⁰² IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1966, memorandum 'kwestie Garcia Calle' voor Kloos, 29-11-1965.

¹⁰³ MvBuZa, Algemeen 1965-1974, inv.nr. 8720, brief nr.092/266 aan MvBuZa van Samkalden 11-3-1966.

¹⁰⁴ IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1971, brief Witteveen aan J. Moolenkamp, districtsbestuurder NVV-Overijssel, 14-6-1971'.

¹⁰⁵ IISG -NVV Rubriek H3 1964, 'Notitie van C.W. van Wingerden, 25-05-1964.

lag het aantal rond de vier á vijfduizend. Een indicatie hiervoor is de oplage van het vanaf april 1966 gratis door het NVV verspreide Spaanstalige krantje *El trabajador Español*. De oplage was bij de start 2000 exemplaren maar dit bleek al snel veel te laag waardoor veel klachten binnen kwamen van Spanjaarden die wel lid waren maar nooit een exemplaar ontvingen. Deze klachten bleven ook bij de uiteindelijke oplage van 3500 in 1972 bestaan.¹⁰⁶

Ondanks de pogingen van de Spaanse autoriteiten om het lidmaatschap van de socialistische vakbond, op zijn zachts gezegd, te ontmoedigen werd een aanzienlijk aantal Spanjaarden lid van het NVV. Zij lieten zich kennelijk niet afschrikken door de politieke propaganda, controle en intimidatie vanuit onder meer de Spaanse ambassade en consulaten. Dit mag voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan de bezielende acties van ‘politieke bannelingen’ als Lino Calle, die Spaanse landgenoten bekend maakten met vrijheid van meningsuiting en de vrije vakvereniging. Dat de meeste van deze landgenoten al voor hun komst naar Nederland het Spaanse regime, de Spaanse autoriteiten en de Spaanse katholieke kerk wantrouwden, vereenvoudigde hun taak.

---

¹⁰⁶ IISG, archief NVV, Rubriek H3, 1966, overzicht oplage *El trabajador Español*, maart 1966; zie ook: IISG, Bro 1503/13 fol. ‘Het NVV en de buitenlandse werknemers’, nota van Lino Calle, november 1973, 16.

4. TOT BESLUIT

Tienduizenden Spanjaarden vertrokken in de jaren zestig en zeventig naar Nederland, geworven door het Nederlandse bedrijfsleven om tijdelijk te werken in de onderbezette Nederlandse fabrieken. Op het Spaanse platteland bestond een overschot aan arbeidskrachten terwijl in de Spaanse steden de industrialisatie te weinig nieuwe banen opleverde om dit overschot op te nemen. Vele duizenden kozen daarom voor een bestaan als arbeidsmigrant. Deze 'gastarbeiders' konden hier meer verdienen dan in Spanje en zijn altijd als economische migranten beschouwd. Onderzoek naar de achtergronden van de komst van de Spaanse gastarbeiders laat echter zien dat achter dit duidelijk economische migratiemotief ook andere beweegredenen verborgen lagen.

Tijdens het Franco-regime was de individuele vrijheid sterk beperkt. De rigide landbouw-structuur beschermde de grootgrondbezitters, terwijl de kerkelijke instituties een strakke sociale controle uitoefenden. Mogelijkheden om hieraan te ontsnappen waren gering totdat het regime de grenzen openstelde voor Spanjaarden die in het buitenland wilden werken. Voor het regime zelf waren arbeidsmigranten een welkom exportproduct: een lucratieve manier om buitenlandse valuta te krijgen en tevens een geweldloze manier om het arbeidsoverschot op het platteland te verminderen. Voor arme plattelandarbeiders betekende de onverwachte opening van de grenzen een mogelijkheid om niet alleen de bittere armoede, maar ook de strenge sociale en politieke controle te ontvluchten. Economische motieven om het land te verlaten gingen gepaard met politieke beweegredenen.

Het belang van politieke motieven blijkt het duidelijkst uit de sterk opkomende remigratie van Spaanse gastarbeiders na de dood van Franco in 1975. Hoewel de economische omstandigheden op dat moment weinig rooskleurig waren, keerden verhoudingsgewijs veel Spanjaarden terug naar hun geboorteland. Zij deden dat vermoedelijk vanwege een hernieuwd vertrouwen in de ontwikkeling van Spanje. Economische motieven waren in ieder geval van ondergeschikt belang bij de sterke remigratie van Spanjaarden. Dat is opvallend, omdat uit interviews uit de jaren zestig en zeventig 'meer geld verdienen' juist vaak als motief voor de migratie naar Nederland was genoemd. Toen het Franco-regime was verdwenen bleken die hogere lonen niet altijd voldoende reden om in Nederland te blijven en velen gaven de voorkeur aan een minder zeker bestaan in Spanje. Ook de interviews uit een eerdere periode gaven al aanwijzingen voor mogelijke politieke migratiemotieven. Veel Spanjaarden uitten tijdens deze interviews bezwaren tegen het regime, hoewel de interviewers probeerden de politieke situatie buiten beschouwing te laten.

De politieke achtergronden van migratie komen daarnaast tot uitdrukking in de ontplooiing van politieke activiteiten van Spanjaarden in Nederland. De gastarbeiders kwamen in Nederland in aanraking met vrije vakvereniging, persvrijheid en vrijheid van meningsuiting. Een aantal van hen maakten daarvan gebruik om zich politiek te emanciperen en een kleine groep zette zich actief in om het Franco-regime vanuit Nederland te bekritisieren. Zij werden lid van Nederlandse afdelingen van in Spanje verboden vakbondsorganisaties of politieke partijen zoals de UGT en de PSOE. Geïnspireerd door landgenoten als Lino Calle, die in Spanje al politiek actief was en naar Nederland kwam om arrestatie te ontlopen, uitten zij openlijk kritiek op het regime, ongeacht het risico van represailles vanuit het moederland. Een veel grotere groep maakte gebruik van de nieuw verworven vrijheid en kennis om lid te worden van het NVV. Deze Nederlandse vakbond was weliswaar geen Spaanse oppositie-groep, maar lidmaatschap van deze vakbond werd indirect geassocieerd met kritiek op het regime in Spanje. Dat regime betitelde de vakbond als 'communistisch' en haar Spaanse equivalent UGT was in Spanje verboden.

Tot slot zijn politieke aspecten bij de migratie naar Nederland zichtbaar in de gespannen verhoudingen tussen de Spaanse gastarbeiders en vertegenwoordigers van het Spaanse regime in Nederland. Het regime wilde voorkomen dat gastarbeiders zich zouden ontwikkelen tot een 'politieke voorhoede' die op langere termijn de positie van het regime in gevaar kon brengen. Door manipulatie van arbeidsconflicten, indoctrinatie en intimidatie probeerden de Spaanse autoriteiten de greep op hun onderdanen in Nederland te behouden of te versterken. Onbekendheid met de Nederlandse taal, cultuur en maatschappelijke omgeving maakten de Spanjaarden ook vatbaar voor druk vanuit het moederland om zich afzijdig te houden van politieke actie of vakbondsverenigingen. Niettemin emancipeerde een grote groep Spanjaarden in politiek opzicht.

Het voorbeeld van de Spaanse migratie naar Nederland maakt duidelijk dat het besluit om te migreren veelal het resultaat is van een combinatie van factoren. De typering van migranten als economische dan wel politieke migranten is onlosmakelijk verbonden met de rechtsstatus van de betreffende groep. Gastarbeiders konden als economische migranten naar Nederland komen, maar dat betekent niet dat politieke motieven geen rol speelden. Aan de andere kant zullen vluchtelingen niet alleen uit politieke overwegingen handelen, maar bijvoorbeeld asiel vragen in een land waar tevens een economische toekomst voor hem of haar is weggelegd.

BIJLAGEN**Bijlage 1. Demografische gegevens over de Spanjaarden in Nederland****Tabel 7**

Duur van verblijf van Spanjaarden, naar jaar van aankomst (1961-1980) in percentages .

jaar van aankomst	Percentage dat vertrekt binnen:				
	1 jaar	2 jaar	3 jaar	4 jaar	5 jaar
1961	16	47	64	74	78
1963	13	39	54	63	71
1965	11	36	57	65	68
1967	8	24	35	41	46
1969	7	25	38	47	54
1971	8	31	45	53	59
1973	9	30	42	51	57
1975	7	22	33	40	47
1977	7	19	27	33	-
1979	5	16	-	-	-

Bron: CBS (uit: Lindo, *Zuideuropeanen in Nederland*, 20)**Tabel 8**

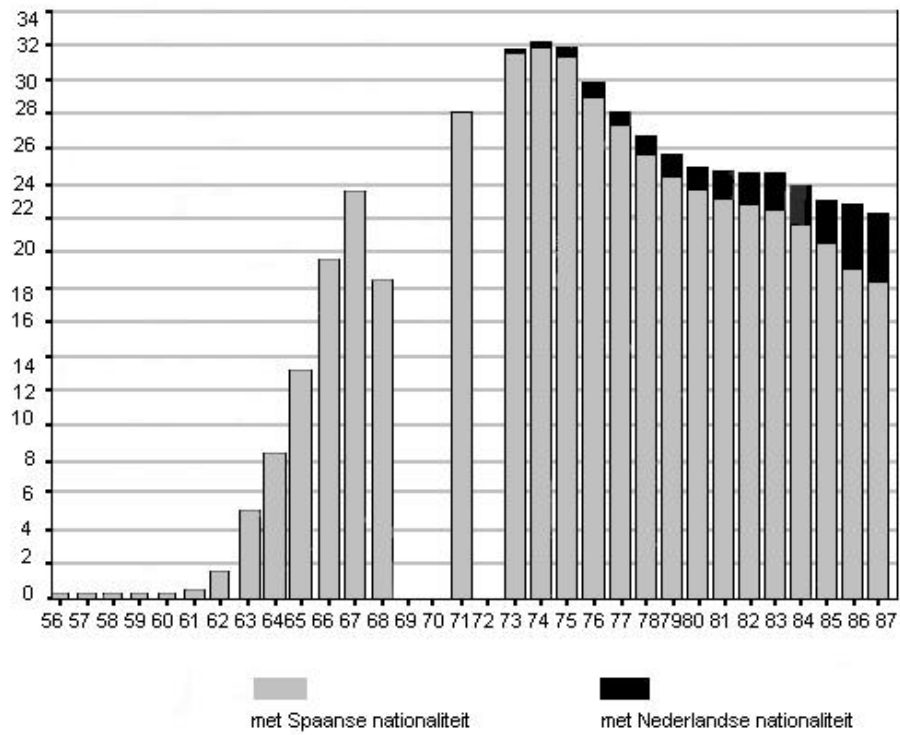
Percentage genaturaliseerden in 1987, naar land van herkomst

Grieken	31%
Portugezen	30%
Italianen	32%
Joegoslaven	23%
Spanjaarden	18%

Bron: CBS (uit: Lindo, *Zuideuropeanen in Nederland*, 27).

Grafiek 2

Omvang Spaanse bevolking in Nederland 1955-1987

Bron: CBS (uit: Lindo, *Zuideuropeanen in Nederland*, 26)

Bijlage 2. Vrijtijdsbesteding van Spanjaarden**Tabel 9**

Activiteiten waaraan men de laatste twee weken meer dan een half uur achtereen besteedde, 1971.

activiteit (meer dan één antwoord mogelijk)	antwoorden in % van aantal ondervraagden
Uitrusten	79
Kletsen, praten	84
Radio luisteren, tv kijken	86
Wandelen	64
Ergens drinken, café bezoek	58
Lezen, schrijven	70
Bioscoop	31
Kaarten	31
Dansen	17
Sport	18
Musiceren	6
Overige activiteiten	3
Aantal ondervraagden	308
Gemiddeld aantal antwoorden	5,5

Bron: *De buitenlandse arbeider in Nederland*, 239.**Tabel 10**

Vrijtijdsbesteding van Spanjaarden in de Rijnmond (1967)

activiteit (meer dan één antwoord mogelijk)	antwoorden in % van aantal ondervraagden
Lezen	51
TV kijken, radio of muziek luisteren	44
Wandelen, slenteren, de stad ingaan	26
Brieven schrijven	25
Gezelschapsspelen (kaarten, domino)	16
Hobby's (fotograferen, accordeon spelen)	15
Praten over Spanje	13
Studeren	11
Cafébezoek	9
Bioscoop	9
Huishoudelijke bezigheden	8
Dansen	6
Slapen	6
Sport	6
Aantal ondervraagden	100
Gemiddeld aantal antwoorden	2,5

Bron: Geyer, *Buitenlandse arbeidskrachten*, 49.

Tabel 11

Beoordeling van Spaanse verenigingen door 100 ondervraagde Spanjaarden in de Rijnmond in 1967

	<i>La Union</i>	<i>Circulo Español</i>	<i>Waalhaven</i>
positief	13	21	19
neutraal	3	4	4
ambivalent	2	3	3
negatief	6	13	3
geen oordeel	76	59	71
Totaal	100	100	100

Bron: Geyer, *Buitenlandse arbeidskrachten*, 50.**Tabel 12**

Reden van negatief oordeel van de in tabel 11 genoemde verenigingen

	Aantal ondervraagden
Onbekend, geen idee , weet niet wat ze wel en niet doen	59
Toch wel tevreden	5
Te veel gedomineerd door Nederlanders, onvoldoende Spaans	7
Te veel dronkelappen	3
Te weinig cultureel werk	3
Geen dansgelegenheden	2
Geen goede filmavonden	22
Te weinig activiteiten (ongespecificeerd)	2
Geen duidelijk antwoord; overige antwoorden	20
Totaal (enkele gaven meerdere antwoorden)	103

Bron: Geyer, *Buitenlandse arbeidskrachten*, 51.

Figuur 2

Ontmoetingscentra voor buitenlandse werknemers (september 1969)

Officiële algemene centra

Alkmaar
Amersfoort
Arnhem
Apeldoorn
Breda
Bussum
Dordrecht
Eindhoven
Haarlem
Heerlen
Hilversum
Nijmegen
Oss
Venlo
Weesp
Zaandam

Officiële Spaanse centra

Amsterdam
Almelo
Beverwijk
Breda
Den Bosch
Den Haag
Enschede
Hengelo
Maastricht
Rotterdam
Uithoorn
Ulft
Utrecht
Veenendaal
Venray

Ambassades en Consulaten

Den Haag (A)
Amsterdam (C)
Rotterdam (C)
Maastricht (C)

Onafhankelijke Spaanse centra

Veenendaal (Casa del Pueblo)
Rotterdam ('La Union' en CdP)
Amsterdam (Casa del Pueblo)
Utrecht (Libertad y Cultura)

Bron: Ministerie van CRM: *Nota buitenlandse werknemers 1970*

Bijlage 3. Spaanstalige publicaties in Nederland (vanaf 1945)

Oplage onbekend, tenzij vermeld

* = onbekend

Uitgegeven in : Rotterdam
 Uitgave van : Aktie Komite Pro-Gastarbeiders (in verschillende talen, w.o. Spaans)
 Periode : 1 (1970) nr. 1, apr. - * (1993)
 Aanwezig bij : IISG

Asturias - Boletín informativo de los sindicatos libres de Holanda a los obreros Españolas.

Uitgave van het UGT (= Union General de trabajadores de España)

Uitgegeven in : Utrecht
 Uitgaven van : UGT Holanda (onder auspiciën van het NVV)
 Periode : 1 (1964) nr.1, jan. - 2 (1965) nr. 21, dec.
 Gevonden bij : IISG
 Oplage : 500

Ayuda a la lucha del pueblo Español

Uitgegeven in : Amsterdam
 Uitgave van : FRAP (Frente revolucionario antifacista y patriota) afd. Norte de Holanda
 Periode : 1974 (Eenmalig)
 Gevonden bij : IISG

Boca, La (=De grijper) - Spaanse versie van het Hoogovens bedrijfsblad De grijper. Met samenvattingen uit de Nederlandstalige De grijper en het andere bedrijfsblad Samen.)

Uitgegeven in : Velsen - IJmuiden
 Uitgave van : Koninklijke Nederlandse Hoogovens en Staal fabrieken
 Periode : 1 (1962) nr 1, aug. - 8 (1971) nr. 98, dec.
 Gevonden bij : Hoogovens

Boletín Codehs Holanda. Edición: Españoles.

Uitgegeven in : Amsterdam
 Uitgave van : (Comité de defensa de los derechos humanos y sindicales)
 Periode : 1 (1980) nr. 1, mei - * (1982)
 Gevonden bij : IISG

Boletín de información sobre la actual situación de los trabajadores españoles que trabajan en la fábrica 'Hoogovens'

Uitgegeven in : Amsterdam
 Uitgave van : O.S.O. Norte de Holanda
 Periode : mei 1975 (Eenmalig)
 Gevonden bij : IISG

Boletín de los estudiantes trabajadores del servicio universitario del trabajo en Enschede.

Uitgegeven in : Enschede
 Uitgave van : Studenten van SUT (Enschede)
 Periode : 1 (1964) nr.1, aug. - * (1964)
 Gevonden bij : IISG

Boletín Informativo de la Sociedad Cultural Obrera 'La Union'

Uitgegeven in : Rotterdam
 Uitgave van : Sociedad Cultural Obrera 'La Union' Rotterdam
 Periode : 1 (1963) nr.1, nov. - * (1973)
 Gevonden bij : (niet gevonden, maar NVV maakt regelmatig melding van het blad)

Boletín mensual de C.C.O.O. (Comisiones Obreras) (de voortzetting van *Construcción*)

Uitgegeven in : Amsterdam
 Uitgave van : C.C.O.O. afdeling Amsterdam
 Periode : 1 (1972) nr.1, mei - 1 (1972) nr.7, dec.
 Gevonden bij : IISG

Bomba , La – organo de la UDS en los Paises bajos (con cortesía de VVDM)

Uitgegeven in : ? (Nederland)
 Uitgave van : UDS (Union Democratica de soldados) onder auspiciën van de VVDM (vereniging van dienstplichtige militairen)
 Periode : 1972 (waarschijnlijk eenmalig)
 Gevonden bij : IISG

Buenas Dias : Nationaal blad voor de Spanjaarden.

Uitgegeven in : IJmond
 Uitgave van : Centro español Beverwijk
 Periode : 1 (1965) – 3 (1967)
 Gevonden bij : (niet gevonden, titel vermeld in jaarverslagen van Perigrinus)

Central Obrera , La (NVV) – Vista por un trabajador español

Uitgegeven in : Amsterdam
 Uitgave van : Secretariaat voor buitenlandse werknemers
 Periode : 1973 (eenmalig)
 Gevonden bij : IISG (NVV-archieef, H3 1973)

Construccion - Comisiones Obreras de Solidaridad de Holanda.

Uitgegeven in : Amsterdam
 Uitgave van : C.C.O.O. afdeling Amsterdam
 Periode : 1 (1971) maart – 2 (1972) nr.2, mei-juni
 Gevonden bij : IISG

Coraje

Uitgegeven in : Zaandam
 Uitgave van : Parroquiaespañola en Zaanstreek y Het Gooi
 Periode : 1 (1970) – * 5 (1974) nr.25, dec.
 Gevonden bij : IISG

Correo Maritimo

Uitgegeven in : Rotterdam
 Uitgave van : Centrale van Zeevarenden ter koopvaardij en Visserij Rotterdam
 Periode : 1 (1962) - * (1980)
 Gevonden bij : (niet gevonden, titel vermeld in NVV- archief, H3 1966)

Cronica de Holanda – Organo de informacion para america latina orreo Maritimo

Uitgegeven in : Den Haag / Buenos Aires
 Uitgave van : Nederlandse ambassade in Buenos Aires
 Periode : 1 (1943) nr. 1, jan. – 17 (1961) nr. 119, najaar
 Gevonden bij : IISG

Democracia

Uitgegeven in : Utrecht
 Uitgave van : vereniging democratie voor Spanje / Democracia para España
 Periode : 1 (1965) - * 18 (1977)
 Gevonden bij : IISG

Eco del centro

Uitgegeven in : Maastricht
 Uitgave van : Centro Español Maastricht
 Periode : 1 (1966) nr 1, okt. - * (1972)
 Gevonden bij : (niet gevonden, titel in jaarversl. Limburgse immigratie Stichting)

Espanolandia (opvolger van *Buenos Dias*)

Uitgegeven in : IJmond
 Uitgave van : Centro español Beverwijk
 Periode : 1 (1967) – 3 (1969)
 Gevonden bij : (niet gevonden, titel genoemd in jaarverslagen Perigrinus)

**Emancipacion Holanda – Organo del comité de Holanda de la oposicion sindical obrera
(Miembro (=lid) del FRAP)**

Uitgegeven in : Amsterdam
 Uitgave van : O.S.O. Norte de Holanda
 Periode : 1 (1976) nr.1, mei - * (1976)
 Gevonden bij : IISG

España

Uitgegeven in : Utrecht / 's-Hertogenbosch
 Uitgave van : Landelijke stichting welzijn buitenlandse werknemers
 Periode : 1 (1965) - * (1970)
 Gevonden bij : (niet gevonden, titel genoemd in jaarverslag van de LSWBW)

Frente emigrante

Uitgegeven in : Rotterdam
 Uitgave van : C.C.O.O. afdeling Rotterdam
 Periode : 1973 (waarschijnlijk eenmalig)
 Gevonden bij : IISG

Fuente, La

Uitgegeven in : Amsterdam
 Uitgave van : interparochiaal sociaal-charitatief centrum Amsterdam
 Periode : 1 (1970) - * 4 (1973)
 Gevonden bij : (niet gevonden, titel vermeld in Archief MvBuZa, 664.32, doos 138)

Informacion

Uitgegeven in : Utrecht
 Uitgave van : C.C.O.O afdeling Utrecht
 Periode : 1 (1976) - * (1976)
 Gevonden bij : IISG (1976, nr.2 en nr.5)

LIS-Bulletin- Spaanse uitgave

Uitgegeven in : Maastricht
 Uitgave van : Limburgse Immigratie Stichting
 Periode : 1 (1972) – 16 (1987) *
 Gevonden bij : Sociaal Historisch Centrum van Limburg
 Oplage : 650

Manantial, La (opvolger van *Espanolandia*)

Uitgegeven in : IJmond
 Uitgave van : Centro español Beverwijk
 Periode : 1 (1970) – 4 (1973)
 Gevonden bij : (niet gevonden, maar titel genoemd in jaarverslagen Perigrinus)

Migrante (opvolger van *La Fuente*)

Uitgegeven in : Amsterdam
 Uitgave van : 'Migrante' casa abierta (Spaans centrum van Amsterdam)
 Periode : 1 (1974) - * (1977)
 Gevonden bij : (niet gevonden, titel genoemd door pater Beusink van 'Migrante')

Minero, El (Spaanse uitgave van '*De mijnwerker*')

Uitgegeven in : Heerlen
 Uitgave van : Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond
 Periode : 1 (1963) - * (1966)
 Gevonden bij : (niet gevonden, titel vermeld in Archief NKMB (SHC))

NuestroPeriodico –Onze Krant

Uitgegeven in : Utrecht
 Uitgave van : *
 Periode : 1 (1970) - *
 Gevonden bij : (niet gevonden, Sorel vermeldt deze titel in zijn boek *Cuarto Mundo*)

Periodico , El – Organo informativo de los extranjeros de Alkmaar

Uitgegeven in : Alkmaar
Uitgave van : *
Periode : 1 (1983) nr.1, aug. - *
Gevonden bij : (niet gevonden, maar titel wordt genoemd in *La Voz*, sept. 1983)

Publicacion de la mision catolica española de emigracion de Rotterdam

Uitgegeven in : Rotterdam
Uitgave van : de Spaanse Parochie in Rotterdam
Periode : 1 (1964) - bestaat nog steeds
Gevonden bij : (niet gevonden, titel o.a. vermeld in NVV-archief)

Publicaciones del instituto de estudios Hispánicos portugueses e Ibero-americanos de la universidad Estatal de Utrecht (Holanda). Uitgave van het instituut voor Spaanse studies van de Universiteit Utrecht.

Uitgegeven in : Utrecht
Uitgave van : Instituut voor Spaanse studies van de Universiteit Utrecht
Periode : 1 (1957) – bestaat nog
Gevonden bij : Universiteit Utrecht

Razón , La – Boletín de información de la CNT en Holanda impreso en Amsterdam por militantes de la confederación : revistamensual libertaria

Uitgegeven in : Amsterdam
Uitgave van : CNT Holanda
Periode : 1 (1974) nr.1, sept. – 4 (1978) nr.4, jan.
Gevonden bij : IISG

Realidad - organo de las comisiones obreras de solidaridad (voortzetting van de T.E.E.)

Uitgegeven in : Amsterdam
Uitgave van : C.C.O.O. afdeling Amsterdam
Periode : 1 (1974) nr.1, maart – * 2 (1975) nr.12, sept.
Gevonden bij : IISG

Ruta – La casa Española

Uitgegeven in : Utrecht
Uitgave van : Casa Española de Utrecht
Periode : 1 (1968) nr.1, voorjaar – * 5 (1972) nr.25
Gevonden bij : IISG

Trabajador Espanol, El – Publication mensual para los trabajadores espanoles organizados en los sindicatos al la NVV (officiële uitgave van het NVV en voortzetting van Asturias)

Uitgegeven in : Amsterdam
Uitgave van : UGT Holanda (Onder auspiciën van het NVV)
Periode : 1 (1966) nr.1, apr. – 12 (1977) nr.5, aug.
Gevonden bij : IISG
Oplage : 2000 - 5000

Trabajadores Españolas emigrantes Holanda. Boletín mensual de T.E.E (Trabajadores Españolas Emigrantes) Amsterdam (voortzetting van *Boletín mensual de C.C.O.O.*)

Uitgegeven in : Amsterdam
Uitgave van : C.C.O.O. afdeling Amsterdam
Periode : 1 (1973) nr. 8, jan. – * (1974)
gevonden bij : IISG

Trabajadores Unidos- edita: comision nacional de la HOAC en Alemania - Holanda

Uitgegeven in : Frankfurt am Main
Uitgave van : HOAC (Hermandades de Obreras de Accion Catolica)
Periode : 1 (1970) nr.1, apr. – * 21 (1990)
Gevonden bij : IISG

Tribuna – Organo de la agrupación socialista en Hollanda

Uitgegeven in : Beverwijk
Uitgave van : La agrupacion Españolas
Periode : 1 (1974) nr.1, jan. – 3 (1976) nr.23, okt.
Gevonden bij : IISG

Unidad

Uitgegeven in : Utrecht
Uitgave van : Club socio-cultural Miquel Hernandez
Periode : 1 (1982) nr.1, okt. - bestaat nog steeds
Gevonden: : IISG

Union Española

Uitgegeven in : Eindhoven
Uitgave van : Centro Español Eindhoven
Periode : 1 (1970) nr. 1, juli - * (1980)
Gevonden bij : (niet gevonden, titel genoemd in jaarverslagen LSWBW)

Voz , La - Publication en Español de la compania Hoogovens IJmuiden Holanda (opvolger van *La Boca*)

Uitgegeven in : Velsen - IJmuiden
Uitgave van : Koninklijke Nederlandse Hoogovens en Staalfabrieken
Periode : 1 (1972) nr. 1, jan. - 14 (1985) nr. 114, dec.
Gevonden bij : Koninklijke Bibliotheek in Den Haag

LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

- ANMB - *Algemene Nederlandse Metaalarbeidersbond*
BNP - *Bruto Nationaal Product*
CBS - *Centraal Bureau voor de Statistiek*
CNT - *Confederacion Nacional de Trabajo*
DVE - *Directoraat Verdragen*
ETA - *Euskadi ta Askatasuna*
FEDIP - *Federación Española dedeportados einternados*
FRAP - *Frente Revolucionario Anti-Fascista y Patriota*
GSL - *Gezamenlijke Steenkolenmijnen Limburg*
HOAC - *Hermandades Obreras Acción Católica*
IEE - *Instituto Español de Emigraciónen*
MLE - *Movimiento Libertario Español*
NAVO - *Noord Atlantische Verdrags Organisatie*
NKV - *Nederlandse katholieke vakbond*
NVV - *Nederlands Verbond van Vakverenigingen*
OAR - *Stichting tot Onderzoek naar de Arbeidssituatie in de Rijnmond*
PCE - *Partido Comunista de España*
PCE-ML - *Partido Comunista de España-Marxistas/Lininistas*
PNV - *Partido Nacionalista Vasco*
PSOE - *Partido Socialista Obreros de España*
RAB - *Rijksarbeidsbureau*
SEU - *Sindicato Español Universitario*
SNCP - *Servicio Nacional de Concentración Parcelaria*
SUT - *Servicio Universitario del Trabajo*
TEU - *Teatro Español Universitario*
UGT - *Union General de Trabajadores*

BRONNEN EN LITERATUUR

BRONNEN

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG)

Archief Stichting Peregrinus 1956-1986 inv.nr. (doos) 1, 4, en 6
Archief NVV Hoofdarchief codelijst 1960-1975 rubriek H3 buitenlandse arbeidskrachten 1964 ,
1965, 1966, 1967, 1969, 1970, 1971, 1973
Archief NVV rubriek A commissie buitenlandse arbeidskrachten 1971 inv.nr. A171
Archief Spaanse Gastarbeiders 1958-2001 (ongecodeerd)

Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken (MvBuZa)

Archief Directie Verdragen (DVE) 1945-1984 code 660.11, inv.nr. 2220 en 8433
Archief Nederlandse Ambassade te Madrid 2^e zending 1965-1974 code 664.32, inv.nr. 137, 138
Archief Algemeen Periode 1965-1974 DI II van code 614-699 economie / migratie/ arbeid
code 664.32 inv.nr. 8719 en 8720
Archief Algemeen periode 1955-1964 DI van code 613-699 economie/migratie/ arbeid
code 664.32 inv.nr. 8385

Nationaal Archief Den Haag (NA)

Archief Ministerie van Recreatie en Maatschappelijk Werk (MvRMW) toegangsnr. 2.27.02
inv.nr. (map) 158 en 160

Social Historisch centrum Limburg Maastricht (SHCL)

Archief Gezamenlijke steenkolenmijnen Limburg code EAN 702 inv.nr. 91 en 93
Archief Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond (NKM) code EAN 65 inv.nr. A-133.0

Kranten en periodieken

Eindhovens Dagblad
Het Vrije Volk
De Volkskrant
Panorama

LITERATUUR

- Bagley, Christopher, *The dutch plural society . A comparative study in race relations* (Londen 1973).
- Bosmans, J., *Staatkundige vormgeving in Nederland. Deel II: De tijd na 1940* (Assen 1995).
- Beyme, von.... 'Von Faschismus zur Entwicklungsdiktatur', (Munchen 1991).
- Brabant, Koen van en Christiane Stallaert, 'Spanje. Een antropologisch portret en een beeld van twintig Spaanse gezinnen te Brussel', *Cultuur en Migratie*, 5 (Leuven 1987).
- Brummelhuis, Jozef en Cassé, Piet (red.), *Gastarbeiders a la carte. De gaarkeuken van de Nederlandse overheid* (Utrecht 1975).
- Calle, Garcia, Lino, 'Het NVV en de buitenlandse werknemers', nota secretariaat voor buitenlandse werknemers (Amsterdam 1973).
- Cooper, Norman, 'The church: from crusade to christianity', in: Paul Preston (red.), *Spain in crisis. The evolution and the Franco regime* (Londen 1976) 48-81.
- Cottaar, Annemarie, *Ik had een neef in Den Haag. Nieuwkomers in de twintigste eeuw* ('s-Gravenhage 1998).
- De buitenlandse arbeider in Nederland*. N.V. v/h Nederlandse stichting voor statistiek, ('s Gravenhage 1971).
- Doesschate, Jan Willem ten, *Asielbeleid en belangen. Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van vluchtelingen in de jaren 1968- 1982* (Hilversum 1993).
- Elteren, M.C.M. van, *Staal en Arbeid. Band b. Periode 1956-1966* (Haarlem 1986).
- Emmer, Piet en Herman Obdeijn, (red.) , *Het paradijs is aan de overzijde. Internationale migratie en grenzen* (Utrecht 1998).
- Esteban, Joan, 'The economic Policy of Francoism: An interpretation', in: Paul Preston (red.), *Spain in crisis. The evolution and decline of the Franco-regime* (Londen 1976) 82-100.
- Galtung, Johan, *Members of two worlds . A development study of three villages in werstern Sicily* (Londen en New York 1971).
- Gastarbeid en literatuur – verkenning rondom de oorzaken en gevolgen van trekarbeid*. Stichting buitenlandse werknemers Twente. (Hengelo 1980).
- Geyer, R.F., *Buitenlandse arbeidskrachten: resultaten van een onderzoek onder Spaanse en Nederlandse werknemers in het Rijnmond gebied, deel I en II* (Rotterdam 1967).
- Giner, Salvador, 'Power freedom and social change in the Spanisch university, 1939-1975', in: Paul Preston, Paul (red.), *Spain in crisis. The evolution and the Franco regime* (Londen 1976) 183-211.
- Gregory, David D., *La odisea Andaluza . Una emigración hacia Europa* (Madrid 1978).
- Grinten, Tom van der en Hetty Werker, 'Gastarbeiders', in: *Katernen 2000*, nr. 9 (1970).
- Hoeksma, J.A., *Tussen vrees en vervolging. Een inleiding in het vluchtelingenrecht* (Assen 1982).
- Hoogveld, A.L.A., *Migranten en Boeren in Andalusië , een antropologische studie naar de achtergronden en gevolgen van arbeidsmigratie in een Andalusische plattelandssamenleving* (Nijmegen 1978).
- Leenders, M. , 'Zwervend en dolend. Vluchtelingenbeleid in het interbellum in west- en Zuid-Europa', in: M. Kuitenbrouwer en M. Leenders (red.), *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een disciplinaire benadering* (Hilversum 1996) 120-139.
- Lindo, Flip, *Zuideuropeanen in Nederland. Een verkenning van hun positie en een inventarisatie van onderzoek* (Rijswijk 1988).
- Lucassen, J. en R. Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994).
- Lucassen, J., R. Penninx, L. van Velzen en A. Zwinkels, *Trekarbeid: van de Middellandse Zeegebieden naar West-Europa: een bibliografisch overzicht* (Nijmegen 1974).
- Lucassen, L., 'Immigranten, vluchtelingen en minderheden in West-Europa vanaf de zestiende eeuw', in: M. Kuitenbrouwer en M. Leenders (red.), *Geschiedenis van de*

- mensenrechten. Bouwstenen voor een disciplinaire benadering* (Hilversum 1996) 94-107.
- Maas, J.H.M., *Werkloosheid in Spanje* (Amsterdam 1979).
- Mansvelt Beck, J., 'Patronen van geografische arbeidsmobiliteit in de montes oriëntales in Zuid-Spanje (1930-1984)', *K.N.A.G. Geografisch tijdschrift*, XIX (1985) nr. 3, 209-223.
- Payne, Stanley G., *Franco's Spain* (Londen 1968).
- Preston, Paul, 'The anti-Francoist opposition: the long march to unity', in: Paul Preston (red.), *Spain in crisis. The evolution and the Franco regime* (Londen 1976) 125-156.
- Rutledge Southworth, Herbert, 'The Falange : An analysis of Spain's Fascist Heritage', in: Paul Preston (red.), *Spain in crisis. The evolution and the Franco regime* (Londen 1976) 1-22..
- Sapelli, Giulio, *Southern Europe since 1945. Tradition and modernity in Portugal, Spain, Italy, Greece and Turkey* (Londen en New York 1995).
- Sevilla-Guzman, E., 'The peasantry and the Franco-regime'. in: Paul Preston (red.), *Spain in crisis. The evolution and the Franco regime* (Londen 1976), 101-124.
- Soetens, Nelly W., *10 portretten van gastarbeiders* (Odiijk 1972).
- Sorel, Andres, *4º mundo emigración española en Europa* (Madrid 1974).
- Surie, Boudewijn, 'Terugkeerders op hun retour', in: Jan Mansvelt Beck, Christian Smid en Hans de Visser (red.), '*Bestaansbronnen in de Spaanse periferie. Een selectie uit verslagen van twee jaar veldwerk in Andalusie*', *Amsterdamse sociaal-geografische studies*, nr. 4 (Amsterdam 1986), 51-61.
- Tinnemans, Will, *Een gouden armband. Een geschiedenis van mediterrane Immigranten in Nederland (1945-1994)* (Utrecht 1994).
- Tusell, Javier, *Manual de historia de España. Deel 6 : Siglo XX* (Madrid 1990).
- Wals, H.F.L., *25 jaar Peregrinus. Peregrinus in het zilver* (Beverwijk 1981).
- Zegers de Beijl, Roger, '*... Porque es mi tierra!*' *Een onderzoek naar de collectieve terugkeer van Spaanse arbeidsmigranten* (Amsterdam 1985).